

2. Marc teòric i estat de la qüestió: l'estudi antropològic de zones frontereres

(...) la millor manera d'eliminar molts dels problemes de les fronteres a Europa consistiria en eliminar les fronteres mateixes. Si algunes d'aquestes estructures de tancament poguessin ser esborrades per acord mutu, els resultats tal vegada serien saludables en no pocs aspectes, encara que òbviament romandrien moltes dificultats i es podrien crear nous problemes (...). Mitjançant la simplificació saludable de les funcions dels límits internacionals, amb la supressió de barreres per comerciar i pel moviment humà normal d'un lloc a un altre, tota Europa trobaria més espai per les seves activitats, més benefici en la seva indústria i comerç, més seguretat, i una pau més sensata (BOGGS 1966:133)

El 1985, Bèlgica, Holanda, Espanya, França i Alemanya signaren l'Acord de Schengen, al qual s'afegiren posteriorment Grècia, Itàlia, Portugal, Àustria, Dinamarca, Finlàndia i Suècia. El tractat significava l'abolició dels controls en les fronteres entre tots els països signants. La mesura afectava al trànsit de mercaderies i també al de persones, sempre i quan no és tractés de ciutadans de països "exterior", i s'havia de concretar amb la desaparició dels controls fronterers sistemàtics. S'especificava la necessitat de fer només controls oculars al pas de vehicles que ja no havia de tenir lloc obligatòriament pels punts específics de control. L'acord de Schengen entrà en vigor el 1995, i semblava obrir el procés de desaparició de fronteres que trenta anys abans anhelava el geògraf Samuel Whittemore Boggs per a Europa.

Però ha significat Schengen un canvi profund? Es tracta realment de la desaparició de fronteres? Com planteja Saskia Sassen, la globalització econòmica ha comportat una modificació de la sobirania, més dispersa, ara, entre organitzacions supranacionals i transnacionals que en alguns casos constreixen l'autoritat dels Estats nació (SASSEN 2001:46). La Unió Europea és un d'aquests organismes. La seva existència potser constreix, però no soscava totalment aquella autoritat. Es poden haver modificat aspectes que en la cita anterior Boggs anunciava que canviarien: tràfec de mercaderies, moviment de persones... però les fronteres territorials no han deixat d'existir plenament, i continuen essent límits relativament vigilats i controlats. D'altra banda, es mantenen elements jurídics de la noció moderna de sobirania i l'Estat nació segueix operatiu, com un ens que

---

governa de forma directa tots els individus que habiten un territori preferiblement continu i delimitat clarament per fronteres i límits que el separen (i el diferencien) de territoris semblants (HOBSBAWN 1992:89).

Les fronteres polítiques internacionals han estat concebudes en la mateixa definició contemporània de l'Estat nació, perquè en ella s'inclou el territori com a element essencial que fa patent l'existència en l'espai de l'Estat i la nació identificats com a unitat (ALLIÈS 1983:12-13). Aquesta és la base d'una concepció territorial de la sobirania en la qual els límits internacionals serveixen per precisar al màxim l'espai d'actuació de cada Estat. Fronteres per una sobirania territorial i ja no, doncs, jurisdiccional com ho havia estat durant el feudalisme i l'absolutisme, abans que el nacionalisme marqués les pautes de l'Estat, a partir del segle XIX (SAHLINS 1993:108). A la vegada es passava d'una concepció zonal i no delimitada de la frontera, a una concepció lineal, que considerava la frontera el punt concret en què finalitzava un territori nacional i en començava un altre (SAHLINS 1993:27).

En l'actualitat l'Estat nació és un element central de l'organització social, política i econòmica de la major part de les societats humanes. De fet, al llarg del segle XX s'ha estès arreu com a model més o menys hegemònic. La seva extensió ha comportat el traçat d'una multiplicitat de línies frontereres sobre paratges que eren concebuts d'una determinada manera per grups humans que els habitaven abans de la partició territorial. En la gestació del mapa de les ciències i en el repartiment de camps d'investigació, l'Antropologia Social i Cultural es va circumscriure inicialment a l'estudi d'aquests grups humans, i de la seva concepció de la realitat. Dit d'una altra manera, el desenvolupament inicial de la disciplina antropològica està íntimament emparentat amb el colonialisme.

Segurament són aquests parentiu i especialització els que han comportat que, com han explicat Thomas Wilson i Hastings Donnan (1999), fins fa ben poc les fronteres internacionals *per se* no hagin cridat l'atenció dels antropòlegs. Als *Human Relation Area Files* de Murdock, per exemple, només apareixia un cop al

terme “frontera” i era per a referir-se a les línies que separaven propietats. L’interès antropològic anava en la línia de descriure els costums tribals i l’organització social basada sobretot en el parentiu (JONES 1959:243). Quan les fronteres estatals han estat presents en estudis antropològics ha estat per posar de manifest la seva poca adequació a contextos no occidentals. Un bon exemple d’això seria el treball d'Edmund Leach sobre Birmània, publicat els anys cinquanta, sobre la base de la recerca que havia fet anteriorment. L’autor aprofundí en l’organització política dels grups Shan i Kachin, a Birmània, i feu algunes referències a la colonització britànica, i al consegüent establiment de noves fronteres, destacant-ne l’arbitrarietat:

(...) los límites arbitrarios trazados entre los territorios shan y kachin durante el régimen británico carecen en absoluto de significado para las condiciones que prevalecían antes de la llegada de los ingleses (LEACH 1976:146)

En altres ocasions s’ha treballat sobre comunitats occidentals properes a una frontera internacional o territorial, però no s’ha analitzat a fons el paper de la divisòria com un element significatiu i, en el nivell teòric, s’han ignorat els treballs fets des d’altres disciplines sobre el tema de les fronteres i les zones frontereres (WILSON/DONNAN 1999:26-27). En antropologia, les fronteres entre nacions, classes i cultures han estat ignorades com si fossin invisibles, de la mateixa manera que s’ha fet amb la cultura d’origen dels etnògrafs (ROSALDO 1991:192). El límit simbòlic en altres cultures i societats ha despertat més interès en l’Antropologia que no pas les fronteres territorials i simbòliques de la societat des de la qual investigaven els antropòlegs. Autors com Victor Turner (1990) o Mary Douglas (1991) han destacat el significat dels límits, sobretot en relació al ritual i a la religió en societats diferents a la seva pròpia. Per a ells el límit ha tingut un valor especial no tant pel fet de delimitar, com per dotar de significat el pas d’un estadi a un altre, o el fet d’estar o procedir de més enllà d’un límit.

Victor Turner creu que el fet d’estar al límit, la liminalitat, es troba en la mateixa noció de la societat, i que es manifesta en els processos rituals com una fase de

---

transició marcada per l'anonimat, l'homogeneïtat, la igualtat i la *communitas* entre els que hi participen, i que pot significar un perill de cara a la societat mateixa, per la qual cosa esdevé necessari que la fase sigui superada (TURNER 1990:104 i ss.). En la mateixa línia, influenciada clarament per Arnold Van Gennep (1986), Mary Douglas destaca el paper social del límit com a eix a traspassar, i tot allò que hi ha més enllà del qual implica contaminació i perill (DOUGLAS 1991). D'alguna manera, s'aplica al límit el valor que el sociòleg Georg Simmel atribuï a la porta:

Por el hecho de que la puerta (...) pone una articulación entre el espacio del hombre y todo lo que está fuera del mismo, por esto, supera la separación entre el dentro y el fuera. Precisamente porque también puede ser abierta, su cerrazón da la impresión de un aislamiento más fuerte frente a todo lo que está más allá de este espacio que la pared meramente divisoria (...). Es esencial para el hombre, en lo más profundo, el hecho de que él mismo se ponga una frontera, pero con libertad, esto es, de modo que también pueda superar nuevamente esta frontera, situarse más allá de ella (SIMMEL 1986:31)

Per tant, tot límit té un valor simbòlic, com a quelcom a superar i separació entre dos espais. Aquesta és una aportació interessant que pot fer l'antropologia, però que gairebé no s'ha aplicat a l'estudi de les fronteres internacionals, ni en relació al paper de l'Estat nació. Una cosa semblant passa amb una altra de les línies d'estudi dels límits simbòlics, la proxèmica, definida com segueix pel seu màxim exponent, Edward Hall:

(...) l'estudi de com l'home estructura inconscientment el microespai -la distància entre els homes en la conducta de les seves transaccions diàries, l'organització de l'espai en les seves cases i edificis, i finalment, la distribució de les seves ciutats (HALL 1963:1003)

Aquesta línia vol ser una mena d'etologia humana (HALL 1969:7), amb un interès que va des dels límits entre un individu i el seu entorn, conformatos d'entrada, ja, pel seu propi cos, fins a les fronteres entre grups o poblacions que habiten territoris diferents, col·lectius l'espai propi dels quals es defineix perquè comparteixen cultures específiques i diferenciades. Dels estudis fets seguint els seus principis, en surt un concepte de frontera de caràcter purament simbòlic que es pot aplicar a moltes realitats, de manera que tindria cabuda en els treballs sobre

fronteres tota manifestació humana que evidenciés diferents concepcions culturals de l'espai. Hall va estudiar en la seva obra cultures que va identificar, pràcticament, amb territoris polítics. Així, va parlar de cultura japonesa, alemanya, anglesa, àrab i americana, per estudiar com elements arquitectònics i urbanístics servien per organitzar l'espai amb l'objectiu de mantenir les distàncies i facilitar les proximitats tal i com cada cultura les preveia. Segons ell, tot partia de la base que els individus cercaven mantenir una determinada distància entre ells, i que existien unes expectatives culturals sobre aquest fet (HALL 1969:114). De nou trobem una noció simbòlica (cultural) del límit. Hall i seguidors seus, com Deborah Pellow, estudien diferents organitzacions de l'espai que tindrien l'arrel en classificacions culturalment contrastades. A partir d'aquestes classificacions, hi hauria unes fronteres que sempre separarien.

Amb tot, caldria distingir entre "fronteres físiques" -que fragmentarien un territori o espai amb elements materials concrets i definits- i "fronteres conceptuals" -basades en actituds, creences i símbols que separarien individus, grups i societats entre ells, i que diferenciarien unes cultures d'altres (PELLOW 1996:3). Des del clàssic estudi de Fredrik Barth (1976), s'ha considerat fonamental l'estudi del contrast entre grups humans per poder enfocar la identitat col·lectiva, i hi ha hagut un interès, bàsicament, en les fronteres conceptuals.

La noció mateixa de cultura, concebuda en relació a la d'identitat col·lectiva, ja implica un plantejament de la idea de límit i de diferència i contrast. En la proposta de Barth, pren una importància central la percepció i experiència subjectiva de les diferències, com a culturals (encara que es tingui en compte la discontinuïtat i la naturalesa construïda de tota cultura) (HANNERZ 1997:543). En aquest sentit, el contacte amb altres grups, les relacions socials i la conducta, s'organitzen tenint sempre presents els límits simbòlics que separen uns col·lectius d'uns altres. Dos individus d'un mateix grup podrien arribar a cobrir, amb la seva relació social, tots els sectors i dominis de la seva activitat. Reconèixer que un altre individu està més enllà del límit, significa la possibilitat que es donin diferències

---

per emetre judicis de valor i de conducta, i una possible restricció de la interacció. Però si els grups estan en interacció, cal un mínim acord perquè aquesta sigui possible. Per això hi ha un conjunt de preceptes que regulen les situacions de contacte i que permeten una articulació en alguns dominis d'activitat i la prohibició d'interacció en altres. D'aquesta manera s'aïllen certs segments de la cultura de possibles confrontacions o modificacions (BARTH 1976:17-18). El nucli de la proposta barthiana el podem trobar en la següent cita:

Los límites persisten a pesar del tránsito de personal a través de ellos. En otras palabras, las distinciones étnicas categoriales no dependen de una ausencia de movilidad, contacto o información; antes bien, implican procesos sociales de exclusión e incorporación por los cuales son conservadas categorías discretas a pesar de los cambios de participación y afiliación en el curso de las historias individuales. En segundo lugar, queda demostrado que ciertas relaciones sociales estables, persistentes, y a menudo importantes, se mantienen por encima de tales límites y, con frecuencia, están basadas precisamente en los status étnicos en dicotomía (BARTH 1976:10).

L'interès antropològic rauria, doncs, en el límit simbòlic, definit amb criteris diacrítics que servirien per a distingir grups humans o espais propis de determinats grups d'individus, sense donar per suposada l'existència de grups socials discrets. Una idea important és que els límits servirien per organitzar la interacció i fins i tot podrien ser la base de relacions socials. Per altra part, aquests límits simbòlics (culturals) serien, per definició, difícils de situar, escorredissos i borrosos (COHEN 1994:53-56). Autors com Barth o Anthony Cohen s'han centrat precisament en aquests límits, desenvolupats en les situacions d'interacció social. Els dos autors comparteixen l'interès en l'etnicitat com a representació simbòlica de la diferència i en la concepció de les relacions entre subjectes i l'adscripció subjectiva, si bé Barth l'ha concebut com una manifestació estratègica, desenvolupada en diferents situacions, mentre Cohen la veu més lligada a una consciència primordial manifesta en expressions simbòliques, relacionades amb la cultura com a forma de coneixement i percepció (COHEN 1994:52).

Al límit, origen d'ambigüitat, simbòlicament concebut, separació de realitats i a la vegada motiu d'unió, hi hem afegit, ara, l'aplicació a l'etnicitat com a camp. Ara

bé, què passa amb les fronteres internacionals? Són sempre i permanentment externes als límits simbòlics? Quin és el paper que hi juga la cultura? Existeix al marge de la frontera i de l'Estat nació? I les relacions socials, què hi tenen a veure? L'estudi antropològic de societats humanes a la vora de fronteres internacionals ha de tenir en compte més que la cultura i, en qualsevol cas, entendre-la no com a quelcom ja acabat, sobre el terreny. Cal tenir-ne una noció oberta, com a forma de coneixement i interpretació simbòlica de la realitat en procés continu d'actualització.

Com ha mostrat William Douglass, en tant que fronteres polítiques, les divisòries internacionals han estat pensades per separar, com a murs, però poden també ser ponts (o, en l'analogia de Simmel, portes), en la mesura que es reconeix no ja la possibilitat, sinó la necessitat de traspasar-les, i, a més, perquè la mateixa presència de la frontera permet mantenir una relació especial als individus que viuen en les seves proximitats. Per tant, les fronteres poden distingir dos sistemes socials, culturals, econòmics i polítics, però al seu voltant existeixen zones en què es poden interpretar aquests dos sistemes (DOUGLASS 1994:45). El coneixement i les pràctiques locals materialitzen la conversió de les presumptes barreres en corredors per al tràfec de mercaderies (WENDL/RÖSLER 1999:18) i el pas de capital i persones. Aquestes pràctiques de creuament fronterer estan lligades necessàriament a una experiència simbòlica de la frontera internacional, la qual està en el moll de l'os d'una antropologia de les zones frontereres territorials, juntament amb l'anàlisi de les relacions socials. Quan es tracta de divisòries internacionals, s'hi afegeix l'interès pel paper de l'Estat nació en la construcció de la cultura, a partir del qual es pot reflexionar, també, sobre el límit com a frontera simbòlica entre subjectes, i sobre la dialèctica entre el context local i el nacional.

Si se segueix aquesta línia, fàcilment es pot veure que les fronteres mateixes poden ser percebudes de maneres diferents, poden ser creuades i, per tant, es pot dubtar de la concepció unívoca dissenyada per l'Estat nació. Però és que, a més, aquesta

---

situació qüestionada també la definició clara d'allò que la frontera delimita. Aquest fet el suggereix així, Anthony Cohen, a partir precisament del cas de la Cerdanya:

La frontera i el confí tenen la qualitat d'ésser finites, categòriques. En creuar-les, hom es mou definitivament de "Cerdagne" a "Cerdanya". Això és innegable, i l'encuny del meu passaport ho deixa ben clar. El que és menys precís és què significa aquest punt de creuament per aquells que viuen a cada banda d'ell. Aquesta incertesa pot ser glossada pel llenguatge, la moneda, la llei, el saber i per tota la iconografia del costum i la tradició (COHEN 1994:56)

Per tant hi podrien haver manifestacions de continuïtat o redefinicions de la frontera de caràcter cultural, simbòlic, relacionades amb la consciència de límits que no tenen per què coincidir amb la frontera internacional, i que es manifestarien en rituals i en el desplegament d'eines com la llengua, que poden esdevenir formes de reclam de reconeixement d'una identitat col·lectiva (COHEN 1994). Per això és molt important tenir en compte les situacions d'adscripció més o menys primordial o instrumental, la noció de frontera simbòlica, i la cultura com a forma de coneixement. Tots aquests elements poden confluïr en un nivell micro, en la interacció social i més específicament en les relacions de sociabilitat, i estan inscrits en un context de relacions de poder. Com ha fet notar Bourdieu, les pràctiques estan condicionades per un conjunt de disposicions que actuen en el nivell de valors, concepcions, accions i sentiments; un condicionament que té a veure amb la dominació i el poder, i que es manifesta en accions orientades a uns fins, no necessàriament conscients (BOURDIEU 1997:166). Des d'aquestes disposicions, s'estableixen fronteres simbòliques entre subjectes, en un procés lligat a relacions de poder. En el cas que m'interessa, el poder de l'Estat nació hi té força a veure, en tant que element orquestrador de bona part dels condicionaments, en un context més general d'expansió capitalista i globalització. Quan està plenament legitimat, el seu paper en la definició de la realitat social pot ser molt gran, i especialment influent sobre la definició de fronteres culturals, a través de la institució escolar (BOURDIEU 1985;GELLNER 1988).

Ja sense haver entrat en l'estudi de les fronteres internacionals, l'Antropologia ha aportat elements amb la seva interpretació i anàlisi del límit simbòlic i, particularment, de les fronteres culturals. Però és clar que la reflexió antropològica es pot enriquir amb l'estudi del paper del canvi socioeconòmic i de les disposicions relacionades amb la dominació estatal. Aquests aspectes els suggereixen alguns dels treballs que en els darrers anys han tractat a fons l'estudi de fronteres internacionals, i que analitzaré en aquest capítol que respon a un doble objectiu. Per un cantó, definir conceptes clau en aquesta tesi i, en segon lloc, presentar la meua postura teòrica, a partir d'un repàs a estudis de diversos autors sobre zones frontereres i en relació a identitat col·lectiva, interacció social i sociabilitat. El que presentaré a continuació esdevé, de fet, la justificació de l'eix argumental d'aquest treball, i d'un enfocament antropològic que no deixi de banda la influència de l'Estat nació en la construcció i reproducció de límits simbòlics.

2.1. Els conceptes: de l'aportació de geògrafs i historiadors al cas dels *Border studies*

Fins fa poc, doncs, en Antropologia no s'ha parlat molt sobre fronteres internacionals. Dins els plans de la disciplina no entrava l'estudi de l'Estat nació ni de les seves conseqüències, malgrat que va viure de prop la colonització, la descolonització i la consegüent formació de molts Estats. En aquesta situació, les primeres contribucions a l'estudi de les fronteres internacionals cal cercar-les en altres disciplines. Concretament, una aproximació a treballs de geògrafs i d'historiadors proporciona molts elements per a delimitar el marc conceptual.

Un primer antecedent el podem trobar en Ratzel, el 1897, quan es referia als límits dels Estats com si de la pell d'animals o de l'escorça d'arbres es tractés, però que en el cas dels Estats, en ser traçada, es podia trobar enmig d'una frontera que per definició seria un espai subjecte a una barreja de poders corresponents a dos Estats limítrofs els centres dels quals serien espais de màxima integració i els

---

marges, de menor. A la vegada, les fronteres serien els espais a on es podrien organitzar tant el creixement com el declivi dels Estats (PRESCOTT 1978:14).

L'obra de Ratzel és pròpia d'un període marcat precisament per la delimitació recent de fronteres, i per la vinculació ideològica entre Estat, nació i territori. Les obres de geògrafs dels primers decennis del segle XX es van caracteritzar pel doble pes del colonialisme i els conflictes bèl·lics, i molt especialment per les dues Guerres Mundials. Seguint la línia de Ratzel, es parlava, per exemple, de l'existència d'espais deshabitats, veritables zones que feien la funció de fronteres, i sobre les quals avançava l'autoritat central de poders estatals. En alguns casos els autors havien viscut de prop les tasques de delimitació o control de traçat de línies divisòries per part de comissions internacionals. En un article de 1933, Richard Hartshorne es feia ressò de la manca d'aportacions teòriques a l'estudi geogràfic de les fronteres, que contrastava amb l'experiència pràctica que tenien alguns investigadors en relació a l'establiment de límits internacionals:

L'interès dels geògrafs en aquesta matèria sembla notablement pràctic més que no pas acadèmic. Mentre quasi bé cada geògraf, a Europa, s'ha preocupat alguna vegada en els darrers vint anys sobre algun problema de límits, molt pocs han abordat un estudi sistemàtic i teòric del problema en conjunt (HARTSHORNE 1933:195)

En una revisió més recent dels estudis sobre fronteres internacionals en geografia política, Julian V. Minghi destacava com l'interès en el traçat d'aquesta mena de límits havia estat especialment intens en els períodes de postguerra, en una clara tendència a preocupar-s'hi més en temps de canvis que no pas en els que l'autor denominava "temps normals". Una exemple d'aquells períodes de transformacions era la formació de nous Estats, que va implicar la creació de comissions de límits que en algunes ocasions incorporaven geògrafs. És el cas de E.R.L.Peake, qui va treballar en una comissió a finals dels anys vint, i principis dels trenta. Minghi descriu de la següent manera els problemes que es va trobar Peake:

(...) la seva comissió va trigar set anys, de 1927 a 1933, a demarcar el límit entre Rhodèsia del Nord i el Congo Belga. Aquell era el tercer intent de demarcació per part de les comissions anglo-belgues. El traçat de la

divisòria era difícil de localitzar precisament per la considerable manca de trets distintius a la regió. En conseqüència, a on creuava la zona rica en coure, sorgien problemes contínuament, i en molts casos la demarcació del límit es va haver de fer diverses vegades. Així, encara que la frontera estava delimitada abans de l'explotació minera de la regió, va tenir gairebé un caràcter sobreposat degut al retardament temporal en la seva localització exacta sobre el terreny (MINGHI 1963:420)

Per tant, el que dificultava la delimitació era el paisatge (sense accidents que permetessin imaginar clarament per on podria passar la línia) i, sobretot, la pugna per explotar uns recursos des de la metròpoli. Tant l'establiment del límit com els problemes que van sorgir corresponien a dos poders estatals que es trobaven a milers de quilòmetres de la regió en qüestió. Res a veure amb els problemes que es trobaren altres comissions de delimitació. Concretament Minghi cita el cas de D. Cree, qui va afrontar la tasca de redibuixar fronteres entre Iugoslàvia i Hongria, després de la Primera Guerra Mundial. En aquesta ocasió es tractava de seguir criteris ètnics, i la dificultat era doble. Primer, calia interpretar un tractat en què s'havien establert unes concessions basades en dades que en el seu moment estaven antiquades i, en segon lloc, l'objectiu final s'havia de basar en una divisió acceptable en el nivell cultural (MINGHI 1963:420). Entre altres coses, la diferència es trobava en la importància que tenia el límit fronterer a la població propera a ell, en cadascun dels dos casos.

Des del punt de vista d'aquells geògrafs, tota frontera internacional era escenari potencial de conflictes, i, en efecte, la motivació per l'estudi de fronteres procedia del fet que la seva delimitació i establiment havien presentat o estaven presentant problemes. Es tractava, d'entrada, de qüestions relacionades amb l'aplicació de tractats, però que sobre el terreny es manifestaven en problemàtiques lligades a un paisatge natural que evidenciava l'absurditat de concebre el límit com un element del terreny, visible, marcat i volgudament impermeable, qüestions de vegades relacionades també amb una etnicitat que s'intentava controlar. Les dues guerres mundials i el colonialisme van palesar aquesta situació (HERZOG 1990:14; PRESCOTT 1978:29; BOGGS 1966). En el seu context van sorgir reflexions sobre la

---

funció militar dels límits fronterers, i el seu paper com a barrera, en la fricció entre Estats¹⁰ (MINGHI 1963).

La delimitació de fronteres i, de fet, la seva creació, respon bàsicament a una decisió externa a l'àmbit local, encara que després des d'aquest context es pugui mirar de negociar la situació d'alguna manera, com es va produir a la Cerdanya, en el moment de la demarcació de la divisòria, el 1866-68 (SAHLINS 1993). Aquesta visió de les fronteres com a elements de caràcter defensiu propicià un debat teòric sobre el seu tarannà positiu o negatiu. Deserts, muntanyes i llacs, per exemple, es podien considerar bons elements per dibuixar fronteres, en el sentit de dificultar la invasió i facilitar la defensa de la integritat i seguretat del propi territori. Seguint el criteri dels accidents geogràfics, i oblidant que el traçat de fronteres internacionals és un convencionalisme, es va distingir entre "fronteres naturals" i "fronteres artificials" (MINGHI 1963; HARTSHORNE 1933; BOGGS 1966).

Més enllà de la interpretació defensiva, l'existència d'elements orogràfics podia ser molt efectiva a l'hora de legitimar l'existència de la frontera. Així, per exemple, ja al segle XVII s'havia concebut el Pirineu com a límit entre França i Espanya, considerant-lo una barrera natural. Il·lustrant aquest fet, Peter Sahlins mostra un mapa de 1679 en què es dibuixen muntanyes que parteixen la Cerdanya, pel sud-oest, a on en realitat no n'hi ha (mapa 1) (SAHLINS 1993:53-54).

---

¹⁰ De fet, etimològicament, "frontera" prové del mot llatí "frons", i de la seva derivació en la noció "front", aplicada, precisament, a situacions de confrontació militar (COROMINES 1984 [v.IV]: 212).

Mapa 1. La Cerdanya (Pierre Duval, 1679) (Font SAHLINS 1993:54)

Tant en la seva delimitació com en el seu traçat, la frontera es reifica. Tot i que no els analitza exactament en aquesta línia, el polític Paul Allières suggereix dos dels grans mitjans pels quals es pot aconseguir aquesta reificació, des de l'estudi de la frontera. El primer, la teoria de les fronteres naturals, consisteix a trobar elements orogràfics (divisions d'aigües, crestes, peus de cims...), marítics, lacustres i fluvials que constitueixin punts fixes en l'espai i el sòl que permetin la delimitació clara de les línies territorials. Per aquesta via s'aconsegueix una topografia "natural" que auxilia el dret positiu en la seva aplicació i justificació. Una segona via és la que l'autor anomena "historització", i que consisteix a representar una cronologia contínua de les fronteres contemporànies, com si sempre haguessin existit en el temps. Per aquesta segona via s'ha justificat, per exemple, el caràcter de barrera natural dels Pirineus sobre la base de la seva menció en les obres d'Estrabó, Polibi, Api o Diodor (ALLIÈS 1980:30-32). La primera teoria contradiu

---

el caràcter convencional dels límits territorials, mentre la segona negligeix el fet que la seva existència no ha estat eterna, i que si bé es poden trobar testimonis que en algun moment semblen justificar-la, sempre se'n poden trobar d'altres que la qüestionen. Un exemple és el debat existent en el moment de la divisió de la Cerdanya, el 1659, en el qual les parts contendents (els representants dels governs reials de França i Espanya) cercaven en l'antiguitat romana o pre-romana la justificació de la seva posició (SAHLINS 1993:57-58). Una vegada existia, la frontera mateixa podia esdevenir fonamental en la legitimació de l'homogeneïtat d'un territori i, finalment, d'un Estat i del seu poder. Paul Allières explica molt bé l'exercici de metonímia entre frontera i territori:

(...) la combinació de les dues corrents, la de la naturalització de les fronteres, i la de la seva historització, descriu un cercle perfecte: la noció del continent connota aquella del contingut, la frontera evoca el territori (ALLIÈS 1980:32)

Amb un mitjà o altre, en política internacional s'han imposat l'exercici de la naturalització i l'oblit del convencionalisme de les fronteres, concebant-les com a vinculades a alguna realitat objectiva (en forma d'elements naturals lligats al territori o a les poblacions). De fet, la frontera s'acabava concebant com una realitat objectiva, en tant que barrera. Fins i tot els territoris i els Estats eren objecte d'aquesta concepció. En la creació de fronteres entre territoris d'estats colonials, per exemple, hi hagué un interès pel sorgiment d'Estats "barrera", com el cas de l'encoratjament per la formació o manteniment de petits estats entre l'Índia Britànica i territoris pertanyents a Rússia, Xina i França com Nepal, Sikkim i Bhutan o Tibet, o també en zones neutrals amb la mateixa funció de barrera, com les generades entre els territoris britànics i els alemanys i portuguesos al Sud d'Àfrica (PRESCOTT 1978:44-46). A més, tot i que l'establiment de les fronteres en territoris colonitzats implicava la necessitat de coneixement d'aquestes àrees, en realitat es van dibuixar fronteres en mapes, sobre el paper, sense conèixer totalment el territori de què es parlava tal i com, de fet, havia tingut lloc amb anterioritat en el cas de la definició de fronteres a Europa.

El traçat geomètric de les fronteres estatals en casos com el d'Àfrica o els Estats Units té molt a veure amb l'artificialitat amb què van ser traçades. La delimitació va ser completament aliena a les poblacions d'indígenes que habitaven els territoris colonitzats, de forma que fronteres polítiques i fronteres ètniques no coincidien (BOGGS 1966:174; ANENE 1970:3; GELLNER 1988:110). La colonització s'efectuava sobre poblacions que ja estaven assentades sobre el terreny, i per part d'unes altres poblacions que es consideraven paradigma de civilització i d'humanitat, front la barbàrie, incultura i manca d'humanitat d'aquells qui eren colonitzats.

L'interès en el traçat de fronteres en relació a la colonització tenia a veure amb l'expansió del capitalisme i del model d'Estat nació modern, i la seva aplicació arreu del món, incloent la noció contemporània de frontera internacional com a límit de la sobirania d'un Estat. Tot i que, d'entrada, hi va haver un interès per la frontera com a línia, es va considerar també l'existència de zones frontereres que es veien afectades pel procés de traçat, i la dinàmica que hi tenia a veure. Alguns estudis van intentar demostrar que les fronteres podien ser zones permeables. Així, per exemple, el geògraf Fawcett (1918) va afirmar que certes fronteres eren per definició zones de transició; escenari del pas i incursió de població d'un costat a l'altre. Es tractava d'aquelles que no estaven afectades per accidents físics (muntanyes, rius, deserts...) i que, per tant, no dificultaven la comunicació entre banda i banda.

Un fet important en el cas de Fawcett és la distinció entre els termes *frontier* i *boundary*, és a dir, frontera o confí, i límit. Una diferenciació que fou originàriament aportada per juristes com P. Geoffre de la Pradelle (1928), i que presentava la primera com una zona i el segon com una línia (ALLIÉS 1980:34). Mentre el límit es pot establir, dibuixar i intentar demarcar, la frontera és un espai de transició que es pot arribar a regir per legislacions diferents abans i/o després de la delimitació d'una línia fronterera -límit- internacional. En alguns casos és un

---

espai nou, per dotar encara de significat, i molt més que una línia delimitada. Per exemple:

(...) a Mèxic parlen de la frontera com aquella àrea al nord en la qual la població és poc densa i la civilització absent. Als Estats Units es refereixen a la frontera (...) com una àrea a l'oest, a on, de nou, la població és dispersa i la civilització absent. El concepte de frontera és el mateix a cada país, i ni els límits naturals, com el Río Grande, ni les fronteres artificials, com les que s'estableixen per adquisició o conquesta, poden canviar la interpretació i la concepció del món (FRANTZ 1978:37)

Aquesta concepció zonal de la frontera (*frontier*) fou aplicada també des de la Sociologia per Rose (1935), qui va apuntar l'interès d'estudiar el que ell anomenà "fronteres culturals", més relacionades amb les poblacions i les cultures, que amb els territoris:

En el cas de les fronteres culturals s'han d'explicar a fons un nombre fonamental de punts. La seva persistència, que indica la seva extraordinària resistència al canvi. La seva invisibilitat, en la mesura que són clarament zones més que no pas línies, amb un notable ventall de matisos i gradacions més enllà d'un model envers l'altre. El seu refús a acomodar-se a les barreres "naturals" o a les dels límits estatals, del qual es poden destacar curiosos exemples arreu del món (ROSE 1935:204-205)

Alguns dels elements de la caracterització feta per Rose serien retrobats més tard amb la utilització d'altres denominacions. Però la línia conceptual endegada per aquest autor no va tenir una continuïtat tan gran com la que es va establir des de la Geografia. És des d'aquest camp que trobem l'aportació de Ladis K. Kristof (1959), qui va mirar d'assentar les bases per diferenciar *frontier* i *boundary*. La distinció vindria facilitada per la memòria històrica i l'ús de les dues paraules a Estats Units. *Frontier* estaria associada amb l'expansió, en un front, d'un sistema legal i d'organització envers nous territoris i poblacions que fins al moment haurien estat fora de la llei. El mot serviria per fer referència a una realitat exterior, sense dominar, i que es consideraria font potencial de perills i també de beneficis.

"Boundary", en canvi, serviria com a referència interna. Consistiria en el límit creat i mantingut per la voluntat d'un poder central, sobre àrees perifèriques, reflectit en forma de control efectiu sobre el terreny. Així, mentre les *frontiers*

serien resultat de forces centrífugues, les *boundaries* sorgirien de resultes de forces centrípetes (KRISTOF 1959:272). Segons els arguments de Derwent Whittlesey (1935), geògraf que influí directament en l'obra de Kristof, els controls fronterers serien propis de les *boundaries*, i representarien una de les formes de mantenir l'autoritat central estatal. El mateix autor cità el cas de la Vall d'Aran per explicar com la construcció d'edificis estatals i sobretot la implantació de forces militars i policials contrarestava la temptació del contraban i del creuament de la línia fronterera. Una línia divisòria ben definida i vigilada seria, doncs, resultat de l'aplicació efectiva d'un poder central sobre zones frontereres (WHITTLESEY 1935:88).

Aquesta funció del límit fronterer (*boundary*) envers el control de regions perifèriques per part d'un poder central, enllaça amb la noció de franja (*fringe*) emprada més tard per Michael Hechter (1999[1975]). Aquest autor partí dels plantejaments dels geògrafs Pounds i Simmons Ball (1964), sobre l'existència d'unes regions centrals en cadascun dels Estats d'Europa Occidental, amb un poder polític acumulat i amb unes pràctiques culturals específiques. Hechter enumerà diversos elements (llengua, estructura de parentiu, sistema d'herència, model de producció agrícola, patrons d'assentament, sistema legal, creences religioses, estils de vida...) que s'haurien estès envers la perifèria del territori estatal, substituint altres pràctiques pròpies d'aquelles zones en un procés que derivà en el domini i explotació política i econòmica de la perifèria per part del centre. Procés que l'autor denominà "colonialisme intern". En aquest cas, el terme "franja" (*fringe*) fa referència a una àrea cultural perifèrica respecte del centre estatal (HECHTER 1999:5;9).

Una franja seria, doncs, una àrea cultural sobre la qual un poder central exerciria una pressió que cristal·litzaria amb l'establiment d'un límit fronterer (*boundary*) i amb un procés planificat d'incorporació de la perifèria a l'àrea d'influència del centre. Es podria parlar, també, d'una zona de transició com la *frontier*, en la qual es va guanyant terreny a la manca de llei, ordre i organització, per instaurar una

---

nova situació, però només seria el cas si no existís en la regió un poder polític reconegut, o el reconeixement oficial que l'àrea formava part d'un territori estatal.

Mirant de definir les diferents nocions de "frontera", l'historiador francès Lucien Febvre distingia tres sentits: a) Franja de terreny, a l'extremat d'un país. Un sinònim, en aquest cas, seria "confins"; b) Línia de demarcació (també "límit"); c) Barrera defensiva creada per assegurar la protecció d'un país de les agressions veïnes ("frontera") (FEBVRE 1927:42-43). El primer dels sentits ("confí") es podria identificar tant amb *frontier* com amb *fringe*. La següent cita, per exemple, incorpora els dos termes:

"Frontera" vol significar la franja d'assentament que avança més que no pas l'adquisició territorial. En el fons, el terme ha acabat definint el lloc d'una manera de viure més que una localització específica (JONES 1959:251)

Però la definició de *frontier* i l'extensió de l'ús del terme és anterior a aquests autors. El seu artífex fou l'historiador nord-americà Frederick Jackson Turner, amb la seva teoria sobre la frontera de l'Oest americà. El seu assaig *The significance of the frontier in American History*, presentat el 1893 a l'*American Historical Association*, a Chicago, va esdevenir tota una revolució en la teoria del desenvolupament dels Estats Units com a nació i, a la vegada, va suposar el primer esforç reconegut de conceptualització del terme "frontera" en Ciències socials. Segons Turner, la frontera havia tingut en aquest desenvolupament un paper central:

Fins als nostres dies, la història d'Amèrica ha estat en bona mesura la història de la colonització del Gran Oest. L'existència d'una àrea de terra lliure, la seva contínua recessió, i l'avançament de l'assentament americà envers l'oest, expliquen el desenvolupament d'Amèrica (TURNER 1949:1)

La seva noció de frontera (*frontier*) era la d'un espai mòbil que significava la progressiva expansió d'una civilització envers un espai salvatge i incivilitzat:

(...) la frontera és la vora externa de l'ona -el punt de trobada entre el salvatgisme i la civilització (...). La frontera americana es distingeix clarament de l'europea -una línia limítrof fortificada que traspasa denses poblacions. El més significatiu de la frontera americana és que està situada ençà de terra lliure (TURNER 1949:2)

Turner definí la frontera com una dilatació de la cultura i la societat americanes vers l'Oest. La noció de *frontier* ha quedat lligada a la definició d'aquest historiador. Posteriorment ha estat utilitzada per Owen Lattimore (1968) pel cas de la frontera asiàtica interior, a on veié la conformació de la cultura pastoral mongol en confrontació amb les civilitzacions agrícoles de Xina. Un altre exemple és el treball de Hennesy (1978) sobre la història de les fronteres a Amèrica Llatina. Per la seva banda Igor Kpytoff (1989) emprà una variant de la noció turneriana de *frontier*, entesa com a espai que pot facilitar no l'expansió de noves formes d'organització sobre espais nous, sinó la conservació de velles formes sobre aquests espais. Kopytoff presentà com en el cas d'Àfrica les fronteres havien esdevingut espais d'encontre cultural, però de cultures similars (i no de cultura/natura) i com aquests encontres no s'havien donat per cap voluntat d'expansió, sinó arrel de conflictes i situacions donades en la vida social de comunitats i grups humans dels quals determinades agrupacions d'individus sortien expulsats. Aleshores, el poblament de zones de frontera era, en bona mesura, el resultat de la dinàmica interna de les societats africanes, que duïen a l'expansió de població i formes culturals envers espais nous (KOPYTOFF 1989:14).

Amb tot, el terme *frontier* no ha prosperat en l'estudi contemporani de poblacions i realitats properes a una línia divisòria internacional. S'ha aplicat únicament per analitzar processos d'expansió colonial com els que es produeixen, per exemple, a l'Amazònia, i sovint en relació a l'expansió de l'agricultura, la urbanització, el creixement demogràfic i la desforestació (ARAMBURÚ 1982)¹¹. Pel que fa a la definició de Turner, traspua un grau important d'etnocentrisme, en considerar una cultura en expansió com si fos l'única existent, menystenint o, de fet, considerant inexistents, poblacions indígenes que hi havia en els territoris sobre els quals es va anar expandint la cultura i organització política nord-americana.

---

¹¹ Sense treballar específicament el concepte de frontera, Dolors Comas d'Argemir (1998:163-178) analitza diversos treballs que van en aquesta línia.

Fins ara, doncs, tenim tres conceptes disponibles per a l'anàlisi: "confí" (*frontier*), límit (*boundary*) i franja (*fringe*). El darrer no ha estat molt emprat en els treballs fets sobre zones properes a divisòries internacionals. En la línia marcada per Hechter, s'ha associat més al context d'un espai territorial sobre el qual un centre de poder va estenent la seva influència (STRASSOLDO 1982:256). El concepte de límit s'ha utilitzat més que no pas el de confí, si bé no ha estat l'únic terme i, com veurem, ha estat aplicat a realitats molt diverses. Des dels anys noranta ha proliferat la literatura sobre les anomenades "zones frontereres" o *borderlands*, noció que ha guanyat terreny en l'ús de conceptes, junt amb els de *border* i *border zone*. D'aquests dos darrers, el primer s'utilitza pràcticament com un sinònim de límit fronterer (*boundary*). *Border zone* es defineix com un espai territorial perifèric sobre el qual un Estat nació projecta el seu poder i, per tant, fa referència al contrast entre els interessos d'una regió central i d'una regió perifèrica (STODDARD 1991:8) i s'aproxima considerablement al terme "franja". A tot això, quin terme específic podria ser més apropiat per estudiar la realitat cerdana?

He deixat pel final la noció que ha estat més utilitzada, i que crec que pot ser de més utilitat: *borderlands* (zones frontereres)¹². La seva introducció va ser obra d'un altre historiador nord-americà, Herbert Bolton, qui el va utilitzar per primer cop el 1921, al llibre *Chronicles of America Spanish borderlands*. En el prefaci explicava el pes que havia tingut la conquesta espanyola de les terres del sud-oest d'Estats Units. Les *borderlands* eren les terres que havien estat als límits de les possessions colonials espanyoles, una zona en la qual Bolton veia vestigis de la colonització en l'ús de la llengua espanyola, en l'arquitectura, i els topònims, i que l'historiador nord-americà va situar entre Califòrnia i Florida (BOLTON 1921:VII-X). L'element que caracteritza el concepte de *borderlands* és la idea de transició i

---

¹² En aquesta tesi parlaré de "zona fronterera" en el sentit de *borderlands*, i diferenciaré el concepte de la línia de demarcació internacional utilitzant per aquesta darrera termes com "divisòria", "ratlla", "línia fronterera" o "frontera internacional". El referent del concepte serà territorial, però també cultural. Més endavant introduiré altres conceptes com "frontera cultural", "frontera quotidiana" o "frontera nacional", més vinculats a nocions simbòliques i a la interacció social que lligats directament a la consideració del territori.

fins de continuïtat d'elements culturals en una franja de territori més o menys àmplia, entre realitats diferents:

La franja meridional d'Estats Units va ser una vegada una àrea lleugerament sembrada de posicions avançades espanyoles, i entrelaçada amb rastres espanyols. Aquestes *borderlands* espanyoles han tingut una història important, romàntica i pintoresca, i un significat especial com a parts del vast imperi espanyol. Són úniques com a punt de trobada entre dos extrems de civilització europea i han estat factors poderosos en les interrelacions entre nacions (BOLTON 1964 [1930]:32)

El concepte formulat per Bolton ha estat adoptat posteriorment per altres autors que han tingut en comú l'interès per les zones frontereres més que per la línia divisòria en ella mateixa. El terme anglès se sol utilitzar en plural, tal com ho va fer Bolton, per reflectir la diversitat de zones pel que fa tant el medi físic com el socioeconòmic i la diversitat d'enfocaments teòrics i disciplinars que fan referència a elements que defineixen tipus de fronteres i zones diferents. Les *borderlands* solen ser enfocades com a espai d'articulació entre realitats o sistemes diferents. L'obra de Bolton ha permès, doncs, transcendir el concepte de frontera com a línia, per anar cap a una noció zonal que ha estat adoptada per la gran majoria dels científics socials que estudien les divisòries internacionals i les seves repercussions (KUTSCHE 1983:19). D'una atenció exclusiva al contacte i la confrontació entre societats i sistemes legals i polítics separats per una línia, s'ha passat aleshores a un interès en l'experiència dels subjectes i en la juxtaposició de cultures en una zona de barreja i transició. Amb l'adopció del terme forjat per Bolton, l'Antropologia pot afegir al seu característic anàlisi del contacte entre cultures, l'interès per les zones o franges frontereres, com a espais d'interès.

Casos diferents tenen en comú el fet d'esdevenir zones frontereres, en la mesura que són espais amb més o menys interacció entre habitants i organitzacions de banda i banda d'una línia de divisòria, segons quina sigui la influència entre els dos Estats en contacte (MARTÍNEZ 1994:5), però també, i sobretot, dels processos i situacions viscuts a nivell local. L'adopció del terme "zona fronterera" permet

---

donar compte de la importància de la realitat local en l'estudi de les fronteres i de les poblacions i territoris que les voregen:

El concepte de *borderlands* –també anomenat d'altres maneres com ara zones de frontera (*frontierzones*), paisatge de frontera (*border landscape*), comunitats de frontera (*frontier communities*) i àrees culturals partides (*partitioned culture areas*)– té en compte un enfocament específic no de l'Estat nació, sinó de “la gent que viu més a prop de [la seva] frontera [i] n'estan afectats en un grau excepcional”, persones que “tenen molts amics i parents tot just a l'altra banda de la línia”, i els “afers locals” de les quals, incloent economia i cultura, pateixen una desorganització més enllà de la imaginació d'aquells que no tenen un coneixement de primera mà de la situació¹³ (ASIWUAJU 1983:21)

Parlar sobre zones frontereres significa pensar en continuïtats i discontinuïtats, però també en altres elements que seran importants en aquesta tesi i alguns dels quals han estat enfocats en el cas més estudiat per les Ciències socials: la frontera entre Estats Units i Mèxic.

Els primers treballs des de l'Antropologia Social (anys cinquanta i seixanta) retrataven la regió com aïllada i amb comunitats delimitades. La frontera en ella mateixa no era un factor a tenir en compte. No hi havia interès en connexions rituals, socials, de parentiu, entre gent dels dos costats de l'anomenada *línea*. A tot estirar, des d'Estats Units, s'enfocaven qüestions com la barrera que la curanderia representava per a la cura de la salut dels americans, o l'endarreriment que suposava l'adopció d'elements culturals mexicans, per part de gent d'Estats Units. En algun cas prenia en consideració la varietat de grups en la població, però mai es parlava de negociació d'identitats o del qüestionament del rol de l'Estat nació com a agent de control i marginalització. La frontera era reconeguda per la mirada antropològica com a límit real i natural que separava àrees culturals (ALVAREZ 1995:453).

Els anys setanta, altres aspectes van centrar l'interès dels antropòlegs: la immigració de mexicans indocumentats o il·legals a Estats Units, la història i cultura de les ciutats frontereres (escrita sobretot per *chicanos*), el creixement

---

¹³ Les expressions entre cometes són extretes de Boggs (1966[1940]:97).

demogràfic, la migració interna mexicana, l'atur, la urbanització i la industrialització (FERNÁNDEZ KELLY 1980:251). Entre aquesta dècada i els anys vuitanta, el creixement de les ciutats pròximes a la línia internacional i la concentració de població a les zones frontereres va motivar un interès en la frontera com a punt d'intercanvi de cultures (ALVAREZ 1995:454).

En aquests treballs es pot reconèixer la consideració zonal en l'estudi de zones de frontera, i també la importància atorgada a la cultura. John Price, per exemple, en el seu llibre de 1973 va veure la frontera nord de Mèxic com una zona de transició entre la cultura i la societat Mexicana i l'Americana. Per a ell la transició en el nivell cultural només tenia un sentit, amb una aculturació dels mexicans-americanos que vivien als Estats Units, a partir del contacte amb la cultura nord-americana. Més que la transició en ella mateixa, vista com una constant, li interessava la seva interpretació com a procés unidireccional (PRICE 1973:16).

Altres obres evidencien que la influència pot arribar a traspasar la frontera en dos sentits, acompanyant el moviment continu de persones d'una banda a l'altra i també la imatge que es té d'un o altre cantó. Aquest és el cas de l'obra dels sociòlegs D'Antonio i Form (1965). El focus del seu interès van ser les élites locals de banda i banda de la frontera i el seu pes en la presa de decisions, especialment pel que feia la cooperació transfronterera. Entre els elements que els dos autors van destacar, hi havia el fet que en el cas de l'élite mexicana, els seus membres sovint havien estudiat a Estats Units, i havien interioritzat valors i elements de la cultura nord-americana. Per la seva banda, l'élite nord-americana rebia influències mexicanes a través del contacte amb els veïns de l'altre costat de la divisòria (D'ANTONIO/FORM 1965:219). Tot i que també es reflexionava sobre altres qüestions, el tema de la cultura, i més específicament de la "cultura de frontera" (*border culture*), va ser objecte de treballs els anys setanta i vuitanta. Américo Paredes, per exemple, definia una frontera (en aquest cas, *border*) de la següent manera:

(...) nosaltres veiem la frontera no simplement com una línia sobre un mapa, sinó, més fonamentalment, com una àrea sensibilitzada a on dues cultures de dos sistemes polítics es troben cara a cara (...) (PAREDES 1978:68).

Les influències frontereres comportaven, entre d'altres coses, l'adopció de formes de menjar, vocabulari i formes de treball d'una banda de la frontera a l'altra, i a l'inrevés. A més, es tenia en compte l'existència de relacions d'amistat i parentiu entre els habitants de totes dues bandes, i el trànsit de mercaderies en contraban, que no sempre era en grans quantitats. Paredes es basà en el folklore com a mostra de la barreja cultural i de la idealització d'elements fronteres en la zona baixa del Ríó Grande, i específicament de la figura del contrabandista en *corridos*¹⁴ i narracions en les quals el contraban es convertia en element elogiat de la memòria col·lectiva. Les mateixes fonts permetien distingir la proliferació d'estereotips i malnoms utilitzats per referir-se a habitants d'un costat o de l'altre. En aquesta mateixa obra, l'autor fa referència als *chicanos* (descendents de mexicans, residents a Estats Units), personatges fonamentals en el desenvolupament dels estudis sobre zones frontereres (PAREDES 1978).

En un repàs a la literatura dels anys setanta i vuitanta sobre els *chicanos*, Renato Rosaldo identificava un gran nombre de matèries que havien interessat als autors: salut i cura, parentiu i organització social (i especialment les nocions de *compadrazgo* i *confianza*), educació, bandes (*gangs*), qüestions de feminisme i gènere, immigració, economia política, vida urbana, moviment *chicano*, folklore i expressions culturals i, finalment, teoria i mètode. Tots els treballs tenien en comú la intenció d'aportar una mirada crítica des de l'Antropologia i la literatura, en una lluita contra les formes d'opressió ideològica, política i econòmica (ROSALDO 1985). Arrel de la consideració d'aquesta mena de tercera cultura (diferent de la "anglo" i de la "llatina"), es va anar introduint una reflexió sobre la hibridació, com a procés propi de les zones frontereres. En un article sobre la urbanització a la zona de frontera Mèxic-EUA, Daniel Dillman ho explicava així:

---

¹⁴ Tipus de cançó popular mexicana.

Una tercera cultura, ni completament llatina ni tampoc anglosaxona, ha aparegut com una sincretització de totes dues. La fusió Cultural ha comportat el desenvolupament de formes de ciutat i organitzacions distintives, en lloc de produir mers facsímils dels centres urbans mexicans o d'Estats Units. Innovacions en el llenguatge, la dieta, la forma de vestir i els costums, donen fe de la dinàmica de canvi cultural, a mesura que hom viatja al llarg de la divisòria. Les institucions governamentals s'han adaptat als ambients únics de les fronteres, facilitant el flux d'idees, béns i persones a través de la línia internacional (DILLMAN 1983:239).

Més enllà d'una "tercera cultura", hi pot haver també un interès en el procés de barreja, en un context de diversitat. Les zones frontereres poden suggerir precisament la barreja i la hibridació. Això és el que apunta, per exemple, Néstor Garcia Canclini:

Destaco las fronteras entre países y las grandes ciudades como contextos que condicionan los formatos, estilos y contradicciones específicos de la hibridación. Las fronteras rígidas establecidas por los Estados modernos se volvieron porosas. Pocas culturas pueden ser ahora descritas como unidades estables, con límites precisos basados en la ocupación de un territorio acotado (...). La teoría de la hibridación (...) es desafiante para el pensamiento moderno de tipo analítico, acostumbrado a separar binariamente lo civilizado de lo salvaje, lo nacional de lo extranjero, lo anglo de lo latino (GARCÍA CANCLINI 2000:9-10)

Per sobre de tot, l'interès no es trobava en l'estudi d'una cultura concebuda com a un tot homogeni, sinó en la multiplicitat cultural que s'evidenciava en fixar-se en els creuaments i la diversitat, en una consciència del contacte intersubjectiu i de la producció cultural que representa. En paraules de Renato Rosaldo:

(...) la ficción de la cultura compartida de manera uniforme cada vez parece más tediosa que útil. Aunque la mayoría de las tipificaciones metropolitanas continúan suprimiendo las zonas fronterizas, las culturas humanas no son por necesidad coherentes, ni tampoco son siempre homogéneas. Con más frecuencia de la que creemos, nuestras vidas cotidianas se entrecruzan por las zonas fronterizas, grupos aislados o erupciones de todo tipo. Muy a menudo las fronteras sociales son prominentes en líneas como orientación sexual, género, clase, raza, grupo étnico, nacionalidad, edad, política, vestido, comida o gusto. Junto con nuestras identidades culturales en apariencia transparente, esas fronteras no deben considerarse como zonas transnacionales de análisis vacío, sino como sitios de producción cultural creativa que requiere de investigación (ROSALDO 1991:190-191).

Aquest enfocament de les fronteres simbòliques com a *locus* creatiu ha estat clarament influent dels anomenats *Border studies*, nascuts en un context de creixement demogràfic i econòmic a les zones frontereres al llarg de la divisòria entre Estats Units i Mèxic, i especialment, a la llum del reconeixement d'un procés de globalització i de canvi en la construcció de la identitat en una època considerada com de postmodernitat. Els *Border studies* van sorgir principalment arrel de les obres *Borderlands/La Frontera: The new mestiza* (ANZALDÚA 1987), *Cultura y verdad* (ROSALDO 1991, edició original en anglès, de 1989), *Border writing* (HICKS 1991), *Translated woman* (BEHAR 1993) i *Criticism in the borderlands* (CALDERÓN/SALDÍVAR 1991). Arrel de la realitat a la frontera cultural EUA-Mèxic, els treballs d'aquest corrent han adoptat la noció de frontera com a zona de transició, de barreja, per centrar-se en allò paradoxal, contradictori, en el conflicte entre pràctiques culturals i identitat.

Es mira de superar la visió de comunitat i cultura perfectament delimitada i en equilibri, amb la reflexió sobre el desequilibri i la negació paradoxal de tota delimitació que suposen les fronteres. Així, es genera una reflexió teòrica sobre la necessitat de superar la noció d'àrees culturals circumscrites, de tenir en compte les connexions del comportament i el traçat de límits simbòlics que superen contorns clars (ALVAREZ 1995:463-464; JOHNSON/MICHAELSEN 1997:1-2; VILA 1999:58-59). Més enllà d'estudiar realitats properes a fronteres territorials, els *Border studies* han adoptat la noció de zones frontereres com a metàfora per a l'estudi de realitats diverses, des d'una posició de denúncia de les formes de dominació sobretot en els nivells ètnic i de gènere. Però al mateix temps ha estat un terreny abonat per a d'altres autors que, des d'una Antropologia postmoderna, s'han encarregat d'assumir la perspectiva de la frontera com a espai de negació de tot espai.

En Ciències socials el postmodernisme ha tingut força pes en els darrers vint anys. Bona part dels treballs que han realitzat autors que segueixen els seus postulats giren al voltant de la relació entre temps i espai, del potencial del poder polític, i de la construcció de la identitat (KEITH/PILE 1993:1). Aquestes reflexions acaben

tocant l'afer dels límits i/o les fronteres, especialment quan es tracta de parlar d'espai i d'identitat. I bàsicament ho fan centrant el seu interès en els marges de la realitat, els límits entre una cosa i una altra. Una de les premisses és que allò que realment compta no són elements i realitats estables, sinó el moviment, el canvi, la realitat en construcció permanent que mai es pot arribar a reconèixer complerta, perquè és incompleta de mena. L'interès per les *borderlands* o zones de frontera, respon a una voluntat de trobar intersticis canviants i mòbils, oblidant els llocs i l'espai com a quelcom clar i definit:

Les zones frontereres (*borderlands*) són precisament una mena d'indrets d'incommensurables contradiccions. El terme no indica un lloc topogràfic entre altres dos escenaris fixos (nacions, societats, cultures), sinó una zona intersticial de desplaçament i desterritorialització que forma la identitat del subjecte hibritzat. Més enllà d'oblidar unes zones concebudes com a insignificants, marginals, com a fines ratlles de terra entre llocs estables, volem afirmar que la noció de *borderlands* és una conceptualització més adequada de l'escenari "normal" del subjecte postmodern (GUPTA/FERGUSON 1992:18)

Així, els autors postmoderns emfasitzen el paper de les fronteres en la mesura que són experimentades pel subjecte en la construcció i deconstrucció constant i quotidiana de la seva identitat i marc d'actuació. La zona fronterera esdevé l'espai de liminalitat i intersticialitat en què es defineix què és possible i què. En la seva accepció metafòrica, el concepte té molt a veure amb la noció de *zwischenraum*, utilitzada per Michael de Certeau (1992), i més recentment per Daphne Berdahl (1999). Es tracta d'un terme alemany que significa "espai entre", i que pot fer referència a un interstici en el marc del qual es negocien els límits d'allò que és possible, quan aquesta possibilitat i aquells límits tenen a veure amb una dinàmica d'intens poder i control estatal (BERDAHL 1999:46).

Berdahl veu en les pràctiques quotidianes de l'època pre-caiguda del mur de Berlín, com penjar una bandera de l'Alemanya de l'oest darrera la porta, en certs dies festius, a l'Alemanya de l'Est, una evidència del fet que se sap que està prohibida l'ostentació d'aquesta bandera aquells dies. Tot i que es desconeixen les conseqüències que tindria una transgressió absoluta de la norma, es transgredeix

---

fins el punt que es considera possible, bo i escapant del control estatal només fins a cert punt, i mantenint una pràctica subversiva dins els límits del que sembla factible (BERDAHL 1999:64-65). Es planteja aquí el control de l'Estat com un mur conegut i fins reconegut pels subjectes, però relatiu, canviant i travessable. Però a la vegada la vida quotidiana pren un valor molt important no només en el traspàs del límit, sinó en la seva pròpia constitució i reforç:

(...) el paper de la vida quotidiana com una font de simultània afirmació i contestació del regim també mereix una consideració i exploració més profundes (...). En el fons, importants pràctiques culturals i formes de negociació emergeixen fora de les interpenetracions de -i espais entre- l'Estat i la societat, allò públic i allò privat, dalt i baix. Aquestes pràctiques i negociacions ajuden a constituir el poder de l'Estat al mateix temps que contribueixen al seu col·lapse (BERDAHL 1999:71)

En aquest cas les *borderlands* són enteses com els espais de confrontació, de contestació davant el poder, de posicions relativament contestatàries, que soscaven aparentment una realitat construïda, al mateix temps que la reforcen. En aquest sentit, a tot arreu a on hi ha moviments o actituds de contestació i revolta es posa de manifest l'existència de zones frontereres.

Tot plegat es tracta d'un ús del concepte de frontera que es pot aplicar en qualsevol terreny i en una gran multiplicitat de situacions. Expressions com hibridació, sincretisme, ciborgització, creolització, sinergia, desterritorialització, diàspora, espais fluids, caos, llocs indeterminats, no llocs, identitats mixtes i barrejades, incertesa, mobilitat... serveixen per repetir una i altra vegada que els espais i les identitats tenen múltiples visions i que existeixen arreu moltes zones frontereres que neguen la univocalitat de l'espai, de la identitat i de la realitat en què els subjectes es mouen. D'aquesta manera, es planteja el soscavament de la relació entre identitat, cultura i lloc, i s'afirmen la multiplicitat de les identitats i el seu caràcter multifacètic i complex (APPADURAI 1996:46; GUPTA/FERGUSON 1992:7; FELD/BASSO 1996:6; LAVIE/SWEDENBURG 1996:1; LUGO 1997:53; ROSALDO 1993:207-8; ROUSE 1991:10-12), a la vegada que es posa l'èmfasi en els processos de construcció d'identitat (o "self") (HANNERZ 1997:545; SMITH 1992:501).

Des d'aquest punt de vista, no és important reconèixer identitats afirmades sinó analitzar la seva constant afirmació i negació. En una era qualificada amb el prefix "post" (postcolonialisme, postmodernisme, postindustrialisme...) les multinacionals i altres organismes de caràcter transnacional han facilitat la fluïdesa del capital, la seva mobilitat arreu, i la connexió entre llocs diferents amb la consegüent gènesi de nous espais i recorreguts i la importància de fenòmens contemporanis com les migracions, l'explotació de les dones i infants com a mà d'obra al Tercer món, la producció industrial en països en vies de desenvolupament o les diferències de raça i gènere. La globalització ha esdevingut el context de sorgiment de l'ús metafòric de la noció de frontera com a idea de negació de lloc, d'espai entre realitats, de desplaçament que en el terreny de la identitat col·lectiva es fa palès especialment en situacions de diàspora i migracions:

Viure a la frontera és molt sovint experimentar el sentiment d'estar atrapat en un impossible punt intermig, com els cosmopolites franco-magribins que han refusat l'opció d'identificar-se amb França o amb Algèria i que són fustigats tant per part dels extremistes racistes blancs com dels ismalistes xenòfobs (LAVIE/SWEDENBURG 1996:15)

La frontera esdevé un espai entre la nostàlgia d'una identitat creguda i la realitat fragmentària i conjuntural de tota identitat, la qual cosa estaria simbolitzada ortogràficament pel guió. Expressions com "afro-america", "mexicano-america", o "franco-magrebí", tenen coherència gràcies al guió que uneix dos mots diferents, i representen la combinació d'identitats distintes (LAVIE/SWEDENBURG 1996:16).

El moviment de treball, persones, idees, capital i informació arreu del món és un dels elements que caracteritza la globalització (APPADURAI 1996). Es tracta, per definició, d'una situació de predomini sense precedents de les connexions transnacionals (HANNERZ 1998:17). Aquest és el context en el qual s'ha vist immers el pensament antropològic durant la dècada de 1990. No és estrany que les migracions internacionals, el transnacionalisme i les diàspores hagin estat tema d'estudi des de l'antropologia de les zones frontereres. Aquestes realitats han estat definides en tant que negació de la delimitació de l'espai, inversió de la relació

---

centre-perifèria, contradicció d'una imatge de comunitat (nacional i regional) tancada i homogènia, i origen de contactes i a la vegada contrastos que determinats subjectes troben en certes situacions. Aleshores la noció "zona fronterera" (sigui *borderland* o *border zone*) s'ha aplicat, per exemple, a l'experiència de migrants rurals mexicans a Silicon Valley (ROUSE 1991), al turisme occidental a Bali (BRUNER 1996), al joc i el "vici" en diversos Estats d'EUA (BOWMAN 1994), a l'expressió musical (PEÑA 1996) i a l'experiència quotidiana en general dels habitants de la zona fronterera entre Mèxic i Estats Units (ALVAREZ 1995; MARTÍNEZ 1994; STODDARD 1980; HERZOG 1990; KEARNEY 1991; VILA 1999b; PEÑA 1996; VÉLEZ-IBÁÑEZ 1988).

És coherent relacionar amb tot aquest plantejament el concepte de "multilocalitat", una de les variants del qual, segons la defineix Margaret Rodman (1992), fa referència al fet que tota idea o activitat es construeix per part de múltiples agents i en una varietat de contextos o llocs interrelacionats (RODMAN 1992:646). Fenòmens com l'entrada en vigor del TLC (o NAFTA) i la construcció de la Unió Europea tenen ressò en llocs molt diferents. De fet, no tots els estudis sobre zones frontereres s'han centrat en la teorització i l'aplicació metafòrica. En molts casos s'ha plantejat l'estudi empíric de realitats com el mateix TLC, les relacions comercials, el treball fronterer, les polítiques econòmiques, els drets dels treballadors, la immigració il·legal i, en relació amb alguns d'aquests aspectes, el programa de maquiladores (STAUDT/SPENER 1998:15). Especialment interessant és la reflexió de Kearney sobre la contradicció (coherent amb el sistema capitalista actual) del control fronterer i de la línia fronterera mateixa, quan es donen migracions i treball a través de llaços transnacionals que els superen, i es permet *de facto* el pas de persones (o, més escaientment, cossos) per treballar, però se'ls nega la condició de ciutadans nacionals i, de fet, la identitat (la immigració il·legal és només reprimida fins a cert punt, de manera que la frontera té un cert marge de permeabilitat) (KEARNEY 1991:61).

Entenent la frontera més com a origen de contactes i influències que de conflictes i diferències, sovint hi ha hagut un interès per cercar els factors que en faciliten la permeabilitat, entre els quals hi ha: 1) La presència de treballadors mexicans als Estats Units; 2) L'existència d'empreses de capital americà (sobretot des de 1965, amb l'establiment de "maquiladoras") a la banda mexicana i posteriorment de capital japonès (a partir dels anys vuitanta); 3) Els turistes de tots dos països que freqüenten la zona fronterera; 4) Els llaços familiars transfronterers; 5) Els mitjans de comunicació; i 6) Les relacions formals i informals entre les élites de banda a banda a nivell polític, de treball, religiós o intel·lectual (UGALDE 1978:99-100). Tots aquests elements configuren una situació de continuïtats i discontinuïtats a la frontera, en termes reals.

Davant de tanta complexitat, s'ha postulat insistentment la naturalesa fragmentària i inestable de tota realitat, la necessitat de superar les visions binàries per anar envers els intersticis, els espais híbrids de les zones frontereres (BERDAHL 1999:6; WENDL/RÖSLER 1999:22). El territori polític i les seves fronteres no en són excepció, de manera que tots dos esdevenen fràgils, inscrits en el sòl només com a mites (AUGÉ 1994:53), o espais buits definits per la seva naturalesa intermitja entre realitats. És el que apunta Manel Delgado:

La frontera, cualquier frontera, por definición no tiene propietario, puesto que es un pasaje, un vacío concebido para los encuentros, los intercambios y los contrabandos. Toda frontera es eso, un *entre-deux* (DELGADO 1999:123, seguint De Certeau [1992:186-187])

Aquesta concepció fa pensar en la importància dels processos d'identificació, i de la frontera com a marge central. Els plantejaments teòrics i interpretatius que en giren al voltant són molt suggerents, però desgraciadament sovint es tracta només de plantejaments abstractes, que obliden la perspectiva dels subjectes que creuen o no la frontera, i que n'experimenten la proximitat. En Antropologia, la teoria s'ha de confrontar contínuament amb les pràctiques quotidianes. D'altra banda, comparteixo amb Donnan la crítica al fet que en alguns casos s'associïn permeabilitat de fronteres, mobilitat i fluxos, amb debilitat o fins extinció de

---

l'Estat (DONNAN 1999:101). Tot i això, els *Border studies* proposen interessants interrogants a fer a l'experiència quotidiana dels habitants de les zones de frontera.

En aquest sentit, Pablo Vila (1999) ha destacat la importància dels treballs efectuats des d'aquesta escola, d'ençà de la seva aparició a finals dels anys vuitanta, sobretot pel pes atorgat a una cultura de frontera que transcendiria la línia territorial i, potencialment, límits simbòlics com els de classe, ètnia, nació o gènere. En un altre treball, ell mateix parla sobre la permeabilitat cultural a la frontera territorial, en termes de creació d'híbrids culturals (cuina, música...) (VILA 1999b:85). Però tot i valorar el caràcter alternatiu d'aquests enfocaments, Vila els critica per la proclivitat amb què ressalten la imatge del creador de fronteres per sobre la d'aquell qui les edifica, obviant que la frontera és, per a molts subjectes (especialment mexicans) més que una metàfora, una realitat punyent. En la mateixa línia, i basant-se en el cas d'Irlanda del Nord, Donnan i Wilson afirmen que les fronteres internacionals són alguna cosa més que paradigmes de la vida postmoderna i fèrtils metàfores per a la teorització abstracta. Ben al contrari, continuen dividint realitats i afectant directament la vida de persones concretes. En aquest sentit, les fronteres són més literals que no metafòriques (DONNAN 1999:101; WILSON/ DONNAN 1999:10).

Aquest enfocament parcial Vila el creu degut a que els treballs se solen efectuar des d'Estats Units. Considera, a més, que tenen un caràcter excessivament teòric i abstracte, que s'estudien temes massa diferents i que, quant a l'estudi de zones frontereres, en el sentit territorial, es tendeix a homogeneïtzar-les quan en realitat són heterogènies (VILA 1999).

La zona EUA-Mèxic, a la llum de la qual han sorgit els *boder studies*, és un cas específic. Tal com explica Ulf Hannerz (1997), hi ha dos grans tipus de fronteres internacionals. Per un cantó, les que separen o han separat alguna cosa més que dos Estats (el Primer i el Tercer món, el Primer i el Segon Món, religions, blocs

militars, ideologies mundials...). En són exemples la porta de Damasc, a Jerusalem, l'antic Mur de Berlín i el punt de control de la "Interstate 5", al sud de Califòrnia. En segon lloc hi ha les fronteres que Hannerz descriu de la següent manera:

(...) esas otras fronteras en que a la gente se les asigna diferentes nacionalidades de forma más o menos arbitraria, y donde la cultura de frontera de la vida cotidiana es cuestión de bellos paseos, disfrutar de pequeñas diferencias y conocer el precio de la carne de vacuno, la cerveza o el dentífrico al otro lado de la frontera (HANNERZ 1997:545)

Actualment la frontera franco-espanyola forma part més d'aquest del segon tipus que no pas del primer. No es tracta, doncs, d'un espai tan procliu a les contradiccions com el de la frontera EUA-Mèxic. Amb tot, hi ha diversos elements que em sembla interessant considerar pel cas de la Cerdanya: 1) La relativitat del control de l'Estat sobre els subjectes, i la permeabilitat de la línia fronterera, origen de paradoxes; 2) La definició de la zona fronterera com a espai potencial de contactes, interaccions, i vincles transnacionals; 3) Si es té en compte que sovint les societats i les cultures vora la frontera s'estenen més enllà del límit administratiu, es fa evident que el que compta no és la línia fronterera, sinó la zona fronterera, espai de continuïtats i transicions.

És important tenir en compte aquests aspectes i, en qualsevol cas, és imprescindible aprofundir en l'experiència concreta i real de diversos subjectes, sense privilegiar-ne cap tipus en concret, i fer-ho atenent a fets estructurals que poden contribuir al traçat i al canvi de fronteres simbòliques, i a l'actualització constant de la concepció i de l'experiència que es té i es pot tenir de les fronteres territorials. I tot això a partir de l'observació de les relacions entre subjectes, i de la concepció cultural i construcció social de la realitat. Aquesta és la principal conclusió a què es pot arribar amb el que fins aquí hem vist. A partir d'ara, cal veure què aporten estudis fets en casos diferents al de la frontera entre Mèxic i EUA, el qual ha estat molt útil per a la precisió de conceptes i, molt especialment, per ressaltar el caràcter zonal de les fronteres, i el seu significat en el nivell

---

epistemològic. Però abans, val la pena resumir en diversos punts allò que ha estat presentat fins ara:

1) Les fronteres internacionals són elements bàsics del model modern d'Estat nació i delimiten el territori dins el qual un subjectes són considerats ciutadans d'una determinada nació, i mantenen els seus consegüents drets i deures, i l'espai en què l'Estat nació estén el seu poder a través de coacció, consens i redistribució.

2) Pràcticament fins els anys cinquanta, la contribució dels antropòlegs es va centrar en posar de manifest la poca adequació de la definició occidental de frontera territorial a contextos no occidentals o es va encaminar a la investigació sobre nocions de límits territorials pròpies d'altres societats amb un èmfasi en l'existència de fronteres simbòliques.

3) Des de finals del segle XIX, les obres de geògrafs i historiadors han servit per definir conceptes clau de frontera. "Confí" (*frontier*) s'associa amb l'expansió d'un sistema legal i d'organització envers nous territoris i poblacions. Fa referència a una realitat exterior i té a veure amb forces centrífugues. "Frontera" (*boundary*) és el límit creat i mantingut per un poder central, sobre àrees perifèriques, que es tradueix en control sobre el terreny. En aquest cas, les forces són centrípetes. La funció del límit fronterer en el control de regions perifèriques per part d'un poder central, enllaça amb la noció de franja (*fringe*), introduïda sobretot per Hechter, amb la seva teoria del "colonialisme intern", basat en la idea d'extensió de poder polític i d'expansió cultural des d'àrees centrals d'un territori estatal, envers una franja perifèrica d'aquest territori.

4) Els historiadors nord-americans Frederick Jackson Turner i Herbert Bolton van ser els primers en definir, respectivament, els conceptes de confí (*frontier*) i zona fronterera (*borderland*). Per Turner el confí era el límit de la civilització, més enllà del qual no hi havia més que un espai salvatge. Bolton definí *borderlands* com terres antigament als límits de les possessions colonials espanyoles, en les quals s'havien mantingut vestigis de la colonització en certs elements culturals (ús de la

llengua espanyola, topònims, arquitectura...). El concepte turnerià ha estat més aplicat en ecologia política. Del treball de Bolton en queda l'interès en la zona fronterera com a unitat d'anàlisi, i la consideració del paper central dels processos de contacte cultural en les proximitats de tota divisòria internacional.

5) Els anys cinquanta i seixanta la frontera EUA-Mèxic va ser objecte d'alguns estudis significatius. Els primers treballs retrataven la regió com a aïllada i amb comunitats delimitades. No es tenia en compte la frontera en ella mateixa ni el rol de l'Estat nació com a sistema de control i com a agent de marginalització. La mirada antropològica reconeixia la divisòria com a límit natural entre àrees culturals discretes.

6) Estudis dels anys setanta van tractar una multiplicitat de temes: immigració de mexicans indocumentats o il·legals a Estats Units, història i cultura de les ciutats frontereres, migració interna mexicana, creixement demogràfic, atur, urbanització, industrialització... El creixement de les ciutats pròximes a la divisòria i la concentració de població a les zones frontereres comportà que es veiés la frontera com a punt d'intercanvi cultural i d'influència en un o altre sentit.

7) Els anys setanta i vuitanta va sorgir una literatura escrita sobre i en molts casos per *chicanos*. Enfocant un gran nombre de matèries, aquestes obres volien aportar una mirada crítica des de l'Antropologia i la literatura, contra les formes d'opressió ideològica, política i econòmica. La consideració de l'existència d'una mena de tercera cultura (cultura *chicana*), va servir per reflexionar sobre les zones frontereres com a escenari d'hibridació.

8) Els anys noranta als EUA va sorgir una escola influenciada pels *Chicano Studies*. Diversos autors aplicaven el concepte de zones frontereres (*borderlands*) en antropologia amb un sentit metafòric, enfocant temes relacionats amb situacions marginals i d'opressió. En una línia postmoderna, el marge i la zona fronterera s'han concebut com a escenari creatiu de barreges, hibridació,

---

paradoxes i contradiccions, *topos* del conflicte entre pràctiques culturals i identitat. Des dels *Border studies*, les *borderlands* esdevenen els espais de confrontació amb el poder, que minen aparentment una realitat construïda, al mateix temps que la reforcen.

9) Però a més de fronteres conceptuais o metafòriques, se n'han tingut en compte unes de literals, associades a realitats com el TLC, les relacions comercials, el treball fronterer, les polítiques econòmiques, els drets dels treballadors, la immigració il·legal i, en relació amb alguns d'aquests aspectes, el programa de maquiladores. Quan s'ha investigat el pes de la línia territorial, s'ha vist que hi havia factors que en facilitaven la permeabilitat (presència de treballadors mexicans als Estats Units, existència d'empreses de capital americà o japonès a la banda mexicana, turistes de tots dos països que freqüenten la zona, llaços familiars transfronterers, mitjans de comunicació, relacions formals i informals entre les élites de banda i banda a nivell polític, relacions de treball, religions...). Aquesta multiplicitat d'aspectes es tradueix en multivocalitat i multilocalitat, en el sentit que tota idea o activitat es construeix per part de múltiples agents i en una varietat de contextos o llocs interrelacionats.

10) Tot i que de vegades s'allunyen de la realitat empírica, els *Border studies* han contribuït a superar la mera assumptió de la línia fronterera com a realitat separadora, a considerar-la possible origen de paradoxes i de contactes, i han relativitzat el pes del control de l'Estat sobre els subjectes.

2.2. Més enllà dels *border studies*. Estat nació i fronteres internacionals en l'antropologia de les zones frontereres

Les zones frontereres configuren un context local en què poden existir dues o més esferes econòmiques amb el consegüent desenvolupament d'una especialització en activitats comercials i contraban, i a la vegada es poden manifestar altres elements com la presència d'ideologies polítiques i nacionals en competència, la manifestació de conflictes fronterers, la migració, la presència de nacions o minories ètniques a les perifèries dels Estats, o un sentiment de viure als marges de la societat i una possibilitat de triar i manipular identitats (THOMASSEN 1996:46; FLYNN 1997:312). Tot això pot formar part d'una "experiència de frontera" (MARTÍNEZ 1994:XVIII). No obstant, els processos i constreyniments que poden semblar comuns als habitants de diferents zones frontereres són experimentats de maneres diferents, segons els casos. Per exemple, poden tenir un paper més important les definicions etnonacionals, o l'adhesió al context local, o es podrà o no establir un contrast d'identitats, i el paper del control fronterer i les institucions estatals potser serà diferent.

Per això val la pena plantejar l'estudi de les fronteres internacionals i de les zones frontereres des d'una perspectiva que tingui en compte les dinàmiques més generals en què s'emmarca cada cas, i especialment la influència de l'Estat nació i del nacionalisme en la vida quotidiana. Diversos treballs sobre unitats d'anàlisi diferents de la *frontera norte* proporcionen elements interessants en aquesta línia.

Un precedent d'aquest enfocament que engloba la unitat d'anàlisi en un context més gran és el primer estudi antropològic específicament sobre localitats de zones frontereres a Europa. Es tracta del treball de John Cole i Eric Wolf sobre dos pobles al nord d'Itàlia, separats per un límit provincial, però que amb anterioritat ho havien estat per una frontera internacional. Un d'ells (St. Fèlix) estava compost ètnicament per una majoria germanòfona, però des de la Primera Guerra Mundial es trobava dins d'Itàlia, de manera que la majoria esdevenia

---

minoria des d'un punt de vista nacional. L'altre poble (Tret) formava part de l'imperi Austro-húngar (com St Fèlix), però era majoritàriament de parla romànica. Els autors s'interessaren en la interacció entre un microcosmos (establiment camperol, comunitat local) i un macrocosmos (mercat en expansió i nació, com a unitat política més gran, més inclusiva).

A banda d'aquesta consideració d'un context macro, tres elements són especialment interessants d'aquest treball pioner: 1) Es té en compte la història i el paper actiu del passat en la forma en què es veu el present; 2) S'emfasitzen els límits ètnics i culturals en l'anàlisi (per exemple, s'usen quotidianament estereotips per definir els habitants d'un o altre poble); 3) Es considera el paper de les xarxes socials en la relació de les comunitats locals amb centres urbans relativament allunyats, i de la sociabilitat (jocs de cartes i converses) com a escenari de les distincions nacionals a través, per exemple, de la utilització d'estereotips. D'altra banda, Cole i Wolf veieren les unitats d'observació com ubicades en una estructura ecològica constituïda per subsistemes interrelacionats i situats en un context més gran. Segons ells, la major o menor incorporació de cadascun dels subsistemes a un tot més gran depenia, entre altres factors, de: 1) El grau de desenvolupament d'una estructura política autònoma; 2) El ritme d'emergència d'aquesta estructura en relació a unitats polítiques més àmplies i inclusives; 3) El grau de connexió entre l'estructura local i la del camp polític més ampli; 4) L'habilitat per transformar símbols que pertanyien a l'estructura local en símbols que pertanyien a l'estructura més àmplia (COLE/WOLF 1974:287).

Però en aquest treball pioner hi ha un element molt rellevant en l'estudi de zones frontereres que no queda clarament reflectit. Es tracta de l'artificialitat de la partició, relacionada amb la naturalesa externa de la seva construcció, i del paper de la frontera com a element que aglutina interessos, especialment quan trenca la continuïtat d'un grup ètnic, i recrea l'existència de dues unitats discretes diferents a les quals se suposa que pertanyerien diversos membres del grup. Alguns treballs posteriors al de Wolf i Cole permeten una reflexió sobre aquests corol·laris de la definició de fronteres estatals. Per la seva presentació seguiré un criteri

bàsicament geogràfic i cronològic, començant per l'estudi d'alguns casos a Àfrica, passant pel sud de Mèxic i acabant amb el cas d'Espanya i, específicament, de la Cerdanya.

En general, el cas de les fronteres internacionals a Àfrica té algun paral·lelisme amb el d'Europa. S'utilitzaren per a l'establiment de la partició africana i el seu manteniment els instruments legals, polítics i policials aplicats al Vell Continent, bo i dividint zones culturals contínues¹⁵ i es van colonitzar àrees perifèriques per part dels poders centrals dels Estats nació metropolitans. A la divisió artificial d'àrees culturals, es va afegir aleshores una pressió d'homogeneïtzació per part d'Estats nació que, malgrat tot, no van aconseguir evitar els contactes transfronterers. L'antropòleg A. Asiwaju, ha exemplificat aquests contactes amb l'existència de comerç transfronterer i contraban, la possibilitat de cercar refugi en cas de circumstàncies polítiques o econòmiques compromeses, l'oposició a la divisió artificial, la persistència d'elements de continuïtat cultural (p.ex, trobades religioses en santuaris, ús d'una mateixa llengua, moviments nòmades...). Les similituds abasten tant la resposta de les comunitats dividides, com els instruments de control aplicats (ASIWAJU 1985 i 1993).

En un treball de 1986, el mateix autor feia referència a tres nivells de relacions humanes a les zones frontereres: 1) Oficial o formal (interestatal); 2) Semioficial o semiformal (municipal); 3) Informal (entre comunitats indígenes amb continuïtat transfronterera a nivell cultural, de llaços de parentiu, consciència grupal compartida i lleialtats estatals tradicionals). En aquest tercer nivell posava els casos dels *chicanos*, els catalans, els bascos, els iroquesos o els kazakhstanesos. L'autor va estudiar aquests nivells, i especialment el tercer nivell (l'informal), en un estudi sobre la frontera entre Nigèria i Benín. Va triar la zona en funció del

---

¹⁵ És interessant en aquest punt la reflexió d'Asiwaju sobre el terme "balcanització", aplicat a una situació d'imposició de divisions polítiques (ASIWAJU 1985:236), més que no pas a la proliferació d'Estats que tingui a veure també amb processos d'autodeterminació.

---

coneixement que en tenia i del grau de comparabilitat del cas concret amb el de la frontera EUA-Mèxic (ASIWAJU 1986).

Segons Asiwaju, el principal aspecte en comú amb la frontera EUA-Mèxic eren els problemes en relació al control del moviment sense autorització de persones i mercaderies, la confluència d'interessos en els nivells formal i semiinformal i la diferència de nivell econòmic entre els països separats per la divisòria. En canvi, com a fet específic de la zona estudiada per l'autor, el pes dels vincles culturals i socials (de grups ètnics interrelacionats i de parentiu) era més gran que el dels econòmics. Tres àrees culturals (Yoruba, Aja i Borgu), amb comunitats enllaçades per relacions de parentiu i econòmiques (drets de pesca i d'ús de terres i relacions comercials i de contraban, funerals, casaments, festivals religiosos, mercats tradicionals...) posaven en evidència l'artificialitat de la frontera establerta per les metròpolis francesa i anglesa, entre 1889 i 1960, que es reflectia amb el contraban i les migracions com a forma de revolta i com a manifestació d'una continuïtat per sobre la línia divisòria (ASIWAJU 1984;1986).

Amb la independència postcolonial, les xarxes informals van continuar essent importants, i els nous Estats no han fet més que "deixar fer i mirar". A principis dels anys vuitanta, Europa Occidental semblava donar exemple amb el manteniment de llaços en el nivell semiformal, impulsats des de l'informal, i amb el desenvolupament d'una tendència a sancionar aquests acords, per part dels Estats nació. Així ho va veure Asiwaju, qui confiava en una desaparició progressiva de les funcions de les línies de frontera (ASIWAJU 1986:178-179). La continuïtat ètnica tenia molt a veure amb la potencialitat del lligam informal.

Un dels principals èmfasis en l'obra d'Asiwaju es troba precisament en la insistent referència a la continuïtat ètnica i cultural per sobre la frontera. Un fet que creu perfectament extensible i comparable en altres zones frontereres. Com a exemple, l'autor cita el cas de la Cerdanya:

Excepte quan s'adopta una perspectiva racial subjectiva o es fa referència a una Europa imaginària que seria socialment una massa indiferenciada,

esdevé difícil veure alguna diferència significativa entre, d'una banda, la posició dels catalans "un grup ètnic, ni francès ni espanyol" (Sahlins 1989:22), partit en dos per la frontera franco-espanyola dibuixada a través de la seva terra natal a la vall de Cerdanya dels Pirineus Orientals; i, d'altra banda, els Yoruba, també un grup ètnic, ni anglès ni francès, dividit en dos pel límit colonial anglo-francès (ara internacional) entre la Nigèria britànica i el Dahomey francès (actualment, República de Benín) traçada sobre les terres pròpies de subgrups específics al territori occidental dels Yoruba (ASIWAJU 1993:4).

En un estudi més recent fet sobre la mateixa frontera de Nigèria-Benin, Donna Flynn (1997) aporta una perspectiva més centrada en les conseqüències culturals de la presència mateixa de la frontera, que en la referència a elements culturals preexistents. Aquesta autora nord-americana s'ha interessat per la forma en què els habitants de la zona fronterera renegocien i manipulen els límits culturals en un procés de formació d'una identitat de frontera considerablement cohesionada, clarament localitzada, delimitada i allunyada, doncs, de la imatge d'hibridació difosa per estudiosos del cas EUA-Mèxic (en part per la diferent dificultat física per creuar una i altra frontera, i pel diferent poder polític i nivell econòmic dels Estats implicats).

Segons Flynn, aquest fenomen té lloc al voltant dels interessos compartits a nivell econòmic i s'ha concretat en abundants xarxes de comerç transfronterer ja durant bona part del segle XX. Els darrers vint anys, les oportunitats econòmiques s'han vist limitades per un enduriment de la vigilància fronterera, i per motius com el col·lapse del mercat del coco i l'augment de la inestabilitat política a Nigèria, i la devaluació del Franc d'Àfrica Occidental a Benín. En una situació de major control (especialment per part del govern nigerià, des de 1984-85), ha augmentat la solidaritat dels habitants de la zona fronterera, i ho han fet també la seva desconfiança envers els Estats i la tensió entre vigilants i vigilats. Els primers són d'extracció urbana, tenen un nivell educatiu relativament alt i provenen de grups ètnics diferents. Parlen anglès entre ells i durant els pocs mesos que treballen a la zona pràcticament no mantenen contactes amb la població local. Formen part del món privilegiat del centre, i han fet cap a la perifèria, que valoren ben poc (la consideren rural i incivilitzada). La pràctica del suborn i de l'aplicació de taxes

---

que van directament a la butxaca dels vigilants enutja els residents i comerciants de la zona. S'estableix una dinàmica d'identitat transfronterera sobre la base dels intercanvis econòmics i les relacions de contrast amb Estat i vigilant, i gent de fora la zona, i amb la insistència en el dret a creuar lliurement (la qual cosa origina més d'una confrontació amb vigilants).

Es forja, així, una identitat local identificada en base al contacte transfronterer, a la territorialització sobre la frontera mateixa, de forma que la residència i la participació en els intercanvis i la seva regulació local és la màxima via per a la pertinença a la comunitat. Malgrat tot, els residents fronterers també fan de mediadors entre comerciants forans i vigilants, encara que sovint subverteixen les relacions de poder, establint una forma d'economia informal que no es considera il·legal sinó que és moralment legitimada (a diferència dels suborns als guardes). Els residents es defineixen ells mateixos com "la frontera" i, en una època de més dificultats econòmiques i de control, reincideixen en la seva localització a l'interstici fronterer, i defensen el dret a controlar ells les transaccions (FLYNN 1997). L'obra de Flynn suggereix la importància de pensar en la frontera com un element central en la construcció de la identitat dels que hi viuen a la vora, i concretament d'aquells qui en treuen profit, si bé en aquest cas pren només en consideració com a element central el control i creuament de la divisòria.

Si Asiwaju concebia la frontera com un element completament extern al context local, Flynn suggereix que en aquest darrer se'n dona una forma particular d'apropiació. Així doncs, les comunitats locals no existeixen únicament en oposició o negació dels poders Estatals centrals i a la frontera internacional, sinó que hi mantenen una relació dialèctica. En la seva tesi de mestratge, Miquel Àngel Ruiz Torres afegeix elements interessants a aquest plantejament, partint de l'estudi de l'Estat nació, i del seu impacte sobre les societats locals, i sobre les dinàmiques que s'hi desenvolupen. El focus del seu enfocament és la construcció dels subjectes nacionals a la frontera sud mexicana i, concretament, a la zona de Ciudad Hidalgo. L'eix central és l'estudi de dos dels dispositius de l'Estat (el policial i de control i el nacionalista), la funció dels quals (desenvolupada per les

institucions encarregades de la vigilància fronterera i de l'educació, respectivament) considera específica en regions frontereres. I això entenent "dispositiu" en el sentit que li donà Foucault, com a estructura organitzativa més enllà de l'Estat, que integra, entre altres coses, discursos, disciplines i institucions:

Comprende la estructura organitzativa pero va más allá de ella. Son las diferentes líneas de fuerza como disciplinas, jerarquías, encierros, expulsiones y sometimientos; líneas de enunciación como discursos, leyes, decretos, ideologías, textos y saberes erigidos como ciencia; líneas de visibilidad como controles y exámenes; líneas de subjetivación como génesis de subjetividades reflexivas entre las fisuras del poder, y líneas de fisura, como metamorfosis progresivas hacia otros dispositivos (RUIZ TORRES 2000:14)

Ruiz Torres aporta diversos elements summament interessants. En primer lloc, considera que la legitimitat del nacionalisme mexicà s'estableix més per consens que per coerció, i que és així en virtut de l'aplicació del dispositiu nacionalista, a través de la institució escolar a on s'apliquen disciplines, rituals, narratives i valors. Fins a cert punt, subscriuria l'afirmació de Gellner (1988:52) sobre la importància del monopoli de la legítima educació més que el de la legítima violència. No obstant, des d'una perspectiva postestructuralista, considera que el dispositiu nacionalista no actua de forma aïllada, només en l'escola, sinó que ho fa de forma conjunta amb el dispositiu de control (hi ha disciplines similars en tots dos casos, i en ambdós es reproduïx un nacionalisme cultural), la qual cosa fa més contundent i efectiva la dominació per part del poder estatal (RUIZ TORRES 2000:14-15).

Un segon element suggerent del treball de Ruiz Torres és el paper d'allò que ell anomena "paral·legalitat". Lluny d'acontentar-se amb una definició bipolar de les transaccions transfrontereres (legalitat *versus* il·legalitat), planteja el que seria una mena de punt més enllà de tots dos. La paral·legalitat és un pacte establert entre parts, i significa el desenvolupament de la legalitat aplicada com a coartada (o amenaça) de poder per a poder establir-lo (RUIZ TORRES 2000:305). Així la defineix Ruiz Torres:

(...) práctica derivada de un acuerdo implícito entre los agentes de control, que ejercen su posición de dominación, y los comerciantes, compradores y traficantes, que establecen negociaciones desde la subordinación, debido a que si se siguen las condiciones de ese trato no formalizado -y sujeto a actualizaciones constantes- todos logran algún provecho que es percibido desde cada posición, provecho generalmente económico, pero que puede ser de otra manera -control del espacio, formación de acuerdos y redes de ayuda con los comerciantes del tianguis, etc. (RUIZ TORRES 2000:111)

Aquesta mena de pactes es desenvolupa practicant un joc de simulació de legalitat, mentre se segueix una altra mena d'acords. En cap cas es soscaven totalment les bases del control formal policial, de manera que no es nega la frontera i el seu control, sinó que se'n redefeixen les bases. Trobem aquí el paper de l'economia i organització informal que autors com Donna Flynn (1997), Henk Driessen (1999) o Trond Thuen (1999) interpreten com a contrapès al control estatal i burocràtic, pels casos de Nigèria, Ceuta i Melilla i Bulgària, respectivament, a on es veuen com a il·legitimades les ingerències de l'Estat en les zones frontereres, i com a legitimades, activitats que des del punt de vista de l'Estat serien considerades no legítimes o fins i tot il·legals. Ara bé, aquest contrapès seria relatiu, en la mesura que l'enfocament de Ruiz Torres (com en part el de Flynn) inclou com a actors involucrats en una redefinició del control fronterer, tant els qui vigilen com els qui són vigilats.

Un tercer element destacat per l'autor és el paper de la globalització. Concretament considera el flux de mercaderies, i sobretot de persones, a través de la frontera, com un fet vinculat a la globalització econòmica, i es posiciona en contra de la idea de pèrdua de pes de l'Estat nació, i encara menys de la seva desaparició futura. Més que una crisi, l'Estat nació experimenta una adaptació a la globalització econòmica i els moviments migratoris continentals (RUIZ TORRES 2000:100). La referència a la globalització té aquí paral·lelismes amb les que hem vist més amunt en obres que han tractat el cas de la zona de frontera EUA-Mèxic. De fet, les migracions a la Frontera Sur tenen una relació bastant directa amb el que passa en aquell escenari.

Així, la globalització pot modificar el sentit de les fronteres internacionals. A Europa això es veu clar amb el procés d'unificació o construcció europea i amb la consegüent aparició de dos tipus de fronteres: interiors i exteriors (SHORE 1994:33). En relació a les primeres, el procés d'unió representa una dissolució de controls al pas de persones i al transport transfronterer de mercaderies, que elimina (al menys aparentment) el contraban i facilita el moviment de mà d'obra. Més generalment, el procés ha representat la politització de grups ètnics i nacionals que veuen la possibilitat de guanyar poder polític a través de noves institucions supranacionals i ha obert vies a la cooperació transfronterera en el nivell regional, si bé al mateix temps s'ha evidenciat la continuïtat del model d'Estat nació, des del qual es llegeix el procés de construcció europea (WILSON 1993:4;TANNAM 1998:139).

Pel que fa a les fronteres exteriors de la UE, separen alguna cosa més que dos països. En el cas, per exemple, de la frontera entre Espanya i Marroc la divisió és entre dues formes de vida i, en general, el Nord (Primer Món) i el Sud (Tercer món). Una separació que té com a marcador geopolític la mar Mediterrània, si bé territorialment se situa al continent Africà (amb els enclavaments de Ceuta i Melilla). Des del punt de vista Europeu aquesta divisòria constitueix una barrera ideològica i moral entre la democràcia i el secularisme, d'una banda, i el fanatisme i el totalitarisme, de l'altra (DRIESSEN 1998:99-100). El seu enfortiment forma part d'un discurs d'afirmació d'una identitat europea que inclou la reescriptura de la història de la qual s'exclouen els qui vénen de fora d'aquelles fronteres exteriors. Aquesta mena de fronteres tenen a veure amb el desplegament de polítiques i actituds xenòfobes envers molts d'aquells qui les traspassen (SHORE 1994).

A l'est d'Europa, la divisòria assenyalava el límit entre el món del liberalisme i el d'uns països amb dinàmiques econòmiques i polítiques marcades per la desaparició de l'antic bloc comunista, que en molts casos han vist modificat el sentit de creuar la frontera. Abans separava un "aquí" de misèria d'un "allà" d'oportunitats, riscos i també de brutalitat d'un sistema capitalista, i era creuada

---

per escapar cap al "cel" de l'altra banda. Ara, en canvi, se la traspassa per obtenir guanys i després tornar (THUEN 1999:749). Un cop "a l'altre cantó", un límit d'exclusió és experimentat pels qui, sense visat de bon principi, o amb un visat de turista que després els caducarà, creuen les fronteres exteriors que separen la UE (part del Primer Món) dels països de l'antic Bloc comunista i del Nord d'Àfrica (integrants, respectivament, del Segon i del Tercer món). Aquests migrants experimenten la segregació, en una situació a la vegada d'invisibilitat i d'excessiva visibilitat, ja que quan no són ignorats, es veuen sotmesos a les definicions estereotipades de "l'altre". Aquesta migració esdevé, aleshores, un altre camp per l'Antropologia, amb un enfocament, entre altres coses, de la construcció i reconstrucció d'identitats ètniques i de les xarxes transnacionals i el transnacionalisme.

En aquest context, sembla que el poder dels Estats nació està cedint terreny a poders supraestats. En aquest sentit les fronteres internacionals poden ser espai de negociació entre els interessos dels Estats-nació i els de la comunitat internacional, que inclou organismes polítics i empreses multinacionals (HERZOG 1990:14). Això, des d'una perspectiva macro, perquè des del punt de vista dels subjectes que viuen vora la frontera, es veu clarament com resta almenys una cosa de l'hegemonia dels Estats: la definició de "ciutadans nacionals". La nacionalització dels habitants de les zones frontereres ha generat en ells expectatives, sentiments d'adhesió i els ha proporcionat un nivell d'adscripció. I tot i que a banda i banda d'una línia fronterera les poblacions no són homogènies, es pot donar un posicionament contraposat a cada costat, sigui en el nivell del discurs o de les pràctiques.

La influència de l'Estat nació, es pot veure també en alguns dels estudis que s'han realitzat a Espanya, sobre zones frontereres. Uns treballs que són ben recents, com ho evidencia el fet que el 1990, en un article de revisió de la producció de literatura antropològica sobre identitat i territori, Joan Prat (1990) cités treballs sobre territori i identitats locals, marginades, regionals i nacionals, entre els quals no n'hi havia cap que fes referència a unitats d'anàlisi properes a fronteres

internacionals, o almenys no amb un particular interès per la seva naturalesa de zones frontereres¹⁶ (PRAT 1990).

La primera aproximació significativa al tema correspongué a William Douglass. El 1977 publicà una monografia sobre el canvi social i econòmic en dos llogarrets bascos entre 1900 i 1974. En aquest cas, l'autor feia referència al paper del contraban com a font d'ingressos essencial durant la Primera Guerra Mundial, i sobretot entre 1945 i 1961, però la frontera no era un element central en l'anàlisi (DOUGLASS 1977:24). Aquesta investigació s'emmarcava en un context en què la tria d'unitats d'anàlisi no incorporava la frontera internacional com a variable fonamental en la investigació. Els estudis de comunitat –característics d'aquella època– es produïen aleshores en el context de la recerca de nous nínxols disciplinars (BRANDES 1991:142), que en el cas d'Espanya van protagonitzar antropòlegs nord-americans com el mateix Douglass, que realitzaven recerca sobre comunitats rurals tradicionals a la Península Ibèrica.

Poc temps abans (el 1975) havia vist la llum un text en anglès del geògraf Daniel Alexander Gómez-Ibáñez, que contribuiria a la incursió de Douglass en la qüestió de les fronteres. El llibre en qüestió es titulava *The Western Pyrenees. Differential evolution of the french and spanish borderland*, i estava dedicat a una anàlisi del paper de la frontera franco-espanyola en l'evolució social i econòmica de les comunitats de cadascun dels dos cantons de la línia, al Pirineu occidental. Significativament no es parlava de comunitats aïllades, sinó del Pirineu occidental. L'anàlisi incloïa dues línies de factors interessants.

---

¹⁶ Una línia d'investigacions en la qual no m'introduiré la constitueixen fronteres provincials i, particularment, entre Comunitats autònomes. Tot i que a la Cerdanya existeix una divisió en aquest sentit (està partida entre les províncies de Lleida i Girona), no hi ha diferències lingüístiques, culturals i de percepció com les que es poden trobar, de forma més o menys extensa, en treballs com els que sobre la "franja" aragonesa de parla catalana han realitzat José Carmelo Lisón (1986), Joan Josep Pujadas (1999a) i Silvio Previtera (1999) o com la referència d'Andrés Piqueras (1996) a les comarques limítrofs del País Valencià.

En primer lloc, elements de l'organització social com ara el sistema d'herència, l'agropastoralisme (i especialment la transhumància), la utilització de recursos comunals i l'organització de valls com a unitats, en tant que elements transfronterers. Segonament, Gómez-Ibáñez descrigué els contrastos a un i altre cantó de la frontera, sobre la base d'economies estatals diferents, i a través de la construcció d'infraestructures i l'aplicació de preus i divises diferents. En general, l'autor definí el paisatge contemporani del Pirineu occidental com una composició resultat de l'organització de comunitats de valls diverses i les accions i decisions de dos Estats nació (GÓMEZ-IBÁÑEZ 1975:136).

Només tres anys després d'aquell treball geogràfic (el 1978), aparegué el primer article de certa rellevància sobre la qüestió de les fronteres internacionals a Espanya, escrit per un antropòleg. Inspirat precisament pel llibre de Gómez-Ibáñez, William Douglass escrigué *Influencias fronterizas en un Pueblo Navarro*. L'autor analitzava una comunitat concreta, però en aquest cas incorporant com a objectiu bàsic l'impacte de la frontera internacional sobre els seus habitants. Douglass criticava Gómez-Ibáñez perquè no mencionava que els qui controlaven la frontera eren majoritàriament no bascos, i perquè silenciava la diferent visió que vigilants i vigilats tenien de la divisòria. La forma en què els habitants de la localitat d'Echalar ignoraven o explotaven l'existència de la frontera va cridar l'atenció de l'antropòleg nord-americà. Llaços de parentiu i afinitat, xarxes de contraban, situacions d'intercanvi cultural (participació en festes, torneigs i actuacions folklòriques) i acords consuetudinaris per l'accés a pastures i llocs de cacera, constituïen formes de relació transfronterera dels habitants d'Echalar amb els de la veïna localitat francesa de Sare. La conclusió de Douglass fou la següent:

El status fronterizo es una característica omnipresente y significativa de la vida en Echalar y Sare. Los individuos de un pueblo consideran a los del otro como un posible refugio en tiempos de guerra. La necesidad de negociar, sea para las facerías o para las palomeras, permite una excusa importante y periódica para contactos cara a cara de los miembros de ambas comunidades. La frontera misma define dos esferas económicas diferentes con precios distintos en el trabajo y las mercancías, proporcionando así el estímulo para la migración de trabajadores y el contrabando. Por consiguiente, aunque no se puede discutir que la frontera internacional crea muchas diferencias entre los habitantes de Echalar y Sare, no hay duda

tampoco que les proporciona algo en común (...). En muchos aspectos la frontera más bien estimula contactos que los impide (DOUGLASS 1978:52).

El mateix autor ha retornat a la qüestió més tard, amb arguments similars. El trobem en un conjunt d'aportacions dels anys noranta, coincidint amb un moment àlgid quant a l'estudi antropològic de fronteres internacionals a Espanya. Aquells anys es publicaren les obres de Driessen (1992 i 1998) i Sahlins (1993 i 1998), un monogràfic de la revista "Historia y Fuente Oral" (1994) -que incloïa un nou text de Douglass- i els treballs de Christiane Stallaert (1998), Comas i Pujadas (1997), De la Parte (1998), Pujadas (1997 i e.p.), Cáceres et alii (1993), Uriarte (1994), Leizaola (1996), Valcuende (1997 i 1998) i el mateix Douglass (1998). Prova de l'actualitat del tema a l'Estat Espanyol és que s'hi va dedicar un dels simposis del darrer congrés de la FAAEE. La majoria de les comunicacions presentades tenien en comú un interès central en la frontera internacional com a factor fonamental de l'experiència humana dels subjectes d'estudi. D'aquests treballs més recents sobre la matèria en destacaré alguns pel seu interès directe en aquesta tesi.

El primer treball a destacar és el de Jose Maria Valcuende (1998) sobre la frontera hispano-portuguesa, i concretament sobre el seu impacte i relació amb la comunitat extremenya d'Ayamonte. Del conjunt de l'obra destaca especialment la distinció entre fronteres culturals (relacionades amb la lògica dels subjectes) i fronteres políticoadministratives (vinculades a la lògica d'Estat) Ambdós tipus de fronteres no coincideixen necessàriament (VALCUENDE 1998). L'aportació més substantiva d'aquest autor la trobo en aquesta distinció de termes i també en el paper atorgat als símbols i als estereotips en el que ell considera el procés de construcció d'identitats col·lectives i que, des del meu punt de vista, i com exposaré més endavant, és més aviat un procés de reproducció. Valcuende coincideix amb Driessen (1999:120), quan aquest autor planteja que la realitat de la frontera és diferent a la concepció que en fa l'Estat nació com a símbol d'integritat i estabilitat, però a diferència de Driessen, no identifica migrants i contrabandistes com a protagonistes d'aquesta realitat, sinó que estén el protagonisme al conjunt de la població fronterera.

D'altra banda hi ha les obres de Douglass (1994, 1998 i 1999), Leizaola (1999), Comas i Pujadas (1997) i Pujadas (1997 i e.p.) i algunes de les comunicacions presentades al Congrés de la FAAEE, celebrat a Santiago de Compostela la tardor de 1999. El primer d'aquests autors, es referma en alguns dels arguments presentats en el seu article de 1978, insistint en la naturalesa permeable de les fronteres al Pirineu occidental, arrelada en interessos compartits, pràctiques consuetudinàries i relacions i identifications compartides, que fan de la divisòria un pont més que un mur (DOUGLASS 1994). En el seu article de 1998, el mateix Douglass afegeix a la reflexió el paper d'una etnicitat transfronterera (identitat basca) que caracteritza en comparació al cas de la identitat catalana, d'acord amb processos de construcció nacional, assimilació d'immigrants i memòria històrica de les relacions amb l'Estat espanyol i diferent caràcter d'aquestes relacions. Aquests elements diferenciarien, segons Douglass, el cas de les zones frontereres del Pirineu més occidental, del cas de les zones catalanes del Pirineu oriental. En aquesta segona obra de l'antropòleg nord-americà sobre les fronteres, destaca especialment la importància del nacionalisme perifèric i la identitat ètnica, i la necessitat de considerar els processos que s'hi relacionen.

En el seu darrer article sobre la matèria, Douglass insisteix en elements anteriorment exposats, però hi afegeix, entre altres, dos factors: 1) La idea de la multivocalitat i la multilocalitat (extreta de Rodman, 1992), que l'autor exemplifica amb el diferent significat dels topònims segons qui els utilitza i des d'on s'invoquen; i 2) La desaparició de les duanes, els aranzels i bona part dels controls fronterers, aplicada des del procés d'unificació europea, com a element de generació de separació, arrel de la percepció per part dels habitants d'una banda, d'ésser colonitzats econòmicament pels de l'altra (DOUGLASS 1999). Com es veurà, aquest últim element (i en part també el primer) es produeixen també en el cas de la Cerdanya.

Un altre dels aspectes fonamentals sorgeix dels treballs de Leizaola (1999) i Comas i Pujadas (1997). La relació entre ciutadania i nacionalitat és tinguda en compte pels casos basc i andorrà, respectivament. A la llum del primer, Leizaola destaca el

paper de la nacionalitat com a recurs en zones frontereres, amb la possibilitat de jugar amb ella per a beneficiar-se de determinades situacions, o per obtenir recursos simultàniament o alternativa d'una i altra banda de la frontera (a través de la doble nacionalitat, més o menys encoberta) (LEIZAOLA 1999). Per la seva banda, Comas i Pujadas (1997) es pregunten per la lògica i l'experiència dels qui viuen en zones frontereres, i ho responen, pel cas d'Andorra, partint del fet que aquelles persones poden compartir formes de vida i treball, però emmarcar-se, en el pla jurídic, polític, social i econòmic, en Estats diferents, i amb un estatut de ciutadania diferent. El cas analitzat presenta una gran complexitat, degut a la peculiar història d'aquell microestat pirinenc i a la seva situació, a cavall de dos Estats, i amb una població heterogènia de gent de nacionalitat andorrana, francesa, espanyola i d'altres.

Deixant de banda les conseqüències del codi andorrà, em sembla interessant que, segons l'anàlisi dels autors, la frontera internacional ha esdevingut per a molts habitants de la vall un recurs econòmic i social, i fins un element políticament clau pel jove Estat andorrà però que, paral·lelament, hi ha hagut altres tipus de frontera de caràcter intern, que han operat en el nivell social, lingüístic, polític i cultural, per diferenciar uns habitants d'uns altres. Fronteres internes que han dificultat la construcció d'un sentit de comunitat, la qual s'està mirant d'assolir en el procés de construcció d'un Estat nació a l'antic copríncipat d'Andorra. Una de les fronteres internes, com destaquen els mateixos autors, i com ressalta especialment en un altre treball Isabel de la Parte, està marcada justament per l'origen com a element que en el codi civil andorrà va molt lligat a la nacionalitat i la pertinença (COMAS/PUJADAS 1997:59-66; DE LA PARTE 1998:116-117).

El joc de fronteres presentat pel cas Andorrà, el retrobem en alguns anàlisis recents del cas de la Cerdanya. En primer lloc, en un treball en premsa, Joan Josep Pujadas s'inspira en Sahlins (1993) i Douglass (1978), per destacar com s'ha donat un procés d'interiorització de la frontera internacional, de forma que aquesta s'ha convertit en una frontera interior, que divideix subjectes, més que no pas

---

territoris. L'autor se centra en el procés de nacionalització en el qual distingeix quatre factors clau: el paper de l'escolarització, la implantació de serveis socials, l'orientació de la població a mercats de treball de l'interior del territori estatal i la immigració a la Cerdanya de gent procedent de l'interior de França i Espanya.

Un altre treball sobre la Cerdanya torna a aspectes ressaltats per Pujadas, inclosos altres elements com la dependència econòmica de la Cerdanya, arrel del procés de terciarització. Diversos membres d'un mateix equip de recerca, encapçalats pel mateix Pujadas (PUJADAS et alii 1999) presenten un treball col·lectiu analitzant els vincles socials i econòmics entre Cerdanya espanyola i Cerdanya francesa. Expliquen com la desaparició de duanes i, en general, el procés d'integració europea estan produint un paradoxal efecte de reforçament de la funció separadora de la frontera internacional. Aquest fet ha estat motivat per canvis econòmics i socials arrelats en la intromissió de dos poders estatals amb una diferent organització política, i en relació a la coexistència de nacionalismes (no només els estatals, sinó també el nacionalisme perifèric català), i la dificultat de reproducció del model agropequari tradicional, en un context de forta terciarització i urbanització (PUJADAS et alii 1999).

El mateix sistema agropequari ofereix a Pujadas (1997) una línia molt fèrtil per analitzar continuïtats transfrontereres a la Cerdanya, i a d'altres indrets del Pirineu¹⁷. En un anàlisi de *longue durée*, l'autor reflexiona sobre el pes d'acords polítics i econòmics que han contrarestat conflictes internacionals i la mateixa presència de la divisòria, amb pactes de mutu respecte en cas de guerra o d'accés a recursos naturals de comunitats i valls separades per una frontera. Aquest element d'organització alternativa, lligat al pes de comunitats i valls com a entitats polítiques, el tindrà també en compte en aquesta tesi.

---

¹⁷ Una part de la seva reflexió parteix de les aportacions de l'historiador Henri Cavaillès (1986[1910]) sobre els pactes de "lies" i "passeries" entre valls i comunitats pirinenques, acords mutus de pau entre elles, quan hi havia guerra entre Estats, o sobre l'ús de pastures i el recorregut de ramats. Ben bé esdevenien pactes tranfronterers, pràcticament al marge dels Estats i de la frontera internacional.

Però l'aportació més extensa a l'anàlisi del cas de Cerdanya, la representa el llibre de Peter Sahlins (1993). La seva tesi sobre la construcció de l'Estat i la identitat nacional des de les fronteres ha estat debatuda àmpliament arreu del món per autors que han treballat el tema amb posterioritat. Segons Sahlins, en espais de contacte entre dos Estats, es poden donar dinàmiques que els converteixin més en centres que en marges. Aquest és un fet que potencialment es pot donar en les zones frontereres de l'interior de la UE, en l'actual procés de construcció europea.

L'estudi de Sahlins abastà un període llarg (s.XVII-XIX, amb un breu apèndix sobre el segle XX), i s'interessà en la creació i delimitació de la frontera internacional, i en el seu impacte sobre les comunitats locals cerdanes¹⁸. L'anàlisi té diverses línies. Des de les reaccions a la divisió política, per part fonamentalment de terratinents, comerciants, artesans i poders municipals (protestes, interessos, conflictes...), a l'impacte econòmic i legal (crisis o cicles positius en agricultura a cada banda, ús de pastures i recursos comunals, activitats de contraban de productes diversos, industrialització, emigracions i treball estacional, propietats...), passant pel pes de factors estructurals i conjunturals (revolucions, guerres, construcció d'infraestructures, transports...) i la frontera com a recurs per adaptar-s'hi, en alguns casos (desercions, refugi, contraban...).

Sahlins tingué en compte tant els conflictes i discontinuïtats produïts arrel de la presència de dos Estats a la zona fronterera, com diverses continuïtats. Entre aquestes darreres destaquen la regulació i ús de recursos comunals (fonamentalment pastures), aplicació *de facto* del Codi Civil català (i fonamentalment de les lleis d'herència associades al model troncal), continuïtat religiosa (aplecs, romeries, pertinença a un mateix bisbat fins el segle XIX...) i continuïtat lingüística. Però l'anàlisi va més enllà d'identificar què traspasa la frontera i què no.

---

¹⁸ Terme amb què faré referència a tot allò relatiu a Cerdanya.

Partint de dades d'arxiu, l'autor analitzà el pes de la identitat nacional en tres direccions. Per una banda, sostingué que la identitat nacional "no depèn de l'existència de cap objectiu lingüístic o diferenciació cultural sinó de l'experiència subjectiva de la diferència" (SAHLINS 1993:275). Aquest primer punt constitueix el que seria l'adscripció subjectiva, la identificació. En un segon nivell, introduí l'expressió "nacionalització de l'interès", per qualificar l'afirmació de les identitats nacionals (francesa i espanyola) per la consecució d'interessos locals, a partir del segle XVIII (SAHLINS 1993:160). La tercera línia d'anàlisi de les identitats nacionals va partir del procés de construcció de dos Estats nació. D'ençà del darrer terç del segle XIX es dona una consolidació de França des del centre i una desintegració d'Espanya des de la perifèria, que contrasta pel que fa a l'estabilitat política a nivell estatal, a la construcció d'infraestructures viàries i educatives, i al pas, més o menys tardà, a una societat capitalista (SAHLINS 1993:285).

En la seva breu incursió a la Cerdanya del segle XX Sahlins va introduir una reflexió puntual sobre el paper de la identificació catalanista quant als referents simbòlics i els usos lingüístics, bo i contraposant una identificació folklòrica i regionalista a la Cerdanya francesa, i una identificació més nacionalista i polititzada a la Cerdanya espanyola, sobretot després del Franquisme i amb el nou poder autonòmic, però arrel, ja, de la Renaixença de finals del XIX i principis del XX (SAHLINS 1993:292 i ss.).

Tots aquests aspectes són importantíssims en aquesta tesi, i especialment el procés de nacionalització i les continuïtats i discontinuïtats transfrontereres, així com el diferent paper del nacionalisme polític catalanista a cada costat de la divisòria. El més atractiu del treball de Sahlins és que no es queda només en la frontera com a eix de reflexió, sinó que -com van fer ja Cole i Wolf- va més enllà per incloure en l'anàlisi processos més generals, entre els quals hi ha la construcció nacional. El punt feble potser rau en l'escàs espai que té el catalanisme en la seva anàlisi i al fet que deixa de banda les relacions socials i la interacció com a eix analític i factor fonamental en la definició de l'espai dels individus, que pot afectar a l'establiment de fronteres culturals.

En definitiva, si s'afegeix a l'aportació antropològica a l'estudi dels límits simbòlics la reflexió sobre les fronteres internacionals i l'Estat nació, el resultat és una anàlisi potencialment profunda. En una zona fronterera la línia internacional pot diferenciar dos espais de poder sobre el terreny. Allò que hi ha "a l'altra banda" pot estar investit d'un significat particular, com a possible productor de contaminació. Aquestes nocions del significat del límit i de la frontera entronquen amb obres d'antropòlegs com Van Gennep, Turner, Lévi-Strauss, Mary Douglas i Edmund Leach, que reflexionen sobre l'ambigüitat dels límits i el valor del seu creuament. El poder de l'Estat nació actua com a gran condicionant d'aquesta delimitació simbòlica de la realitat, en zones frontereres, contextualitzada en la dialèctica entre el nivell local i el global.

Com he fet en el subapartat anterior, sintetitzaré el que hem vist fins ara en diversos punts:

1) En les zones frontereres es pot trobar una continuïtat entre grups humans partits per línies divisòries, preexistent a l'establiment de la mateixa línia fronterera. El manteniment de drets de pesca, l'ús de terres i relacions comercials i de contraban, i els contactes en funerals, casaments, festivals religiosos, mercats tradicionals, etc. posen en evidència l'artificialitat de la frontera, com ho demostren, per exemple, diversos estudis sobre les fronteres internacionals a Àfrica. No obstant, l'establiment de la divisòria també pot suposar el desenvolupament d'una identitat transfronterera sobre la base d'interessos i intercanvis transfronterers.

2) Els habitants de zones frontereres diferents poden compartir l'existència de dues o més esferes econòmiques i l'especialització en activitats comercials i contraban, però la investigació sobre aquestes zones ha desvetllat el paper d'altres factors, com la presència d'ideologies nacionals en competència, la migració, l'existència de nacions o minories ètniques a les perifèries dels Estats, el sentiment de viure als marges de la societat, la possibilitat de triar i manipular identitats, el

---

paper dels controls i les relacions entre vigilant i vigilat, i els conflictes que alguns d'aquests factors poden generar.

3) En estudis sobre zones de frontera cal: a) tenir en compte la història; b) considerar la zona concreta en el context d'una dinàmica política i econòmica més general (particularment l'Estat nació i la globalització); c) pensar en els límits ètnics i culturals com a element d'anàlisi; d) estudiar el paper de les xarxes socials en les relacions transfrontereres i en la connexió de les comunitats locals amb centres urbans relativament allunyats, i el que té la relació de la interacció social amb les distincions nacionals a través, per exemple, de la utilització d'estereotips; e) atendre als processos de nacionalització i els discursos i pràctiques relacionats amb un nacionalisme més o menys primordialista; f) reflexionar sobre la possibilitat que hi hagi més nocions que la il·legalitat o la legalitat per a definir els intercanvis transfronterers (poden existir formes de paral·legalitat, caracteritzades per la redefinició del control fronterer per part dels subjectes involucrats); g) veure el paper dels dispositius de l'Estat en l'extensió del seu poder sobre els subjectes (escolarització, serveis socials, control fronterer, infraestructures viàries...); h) considerar la importància de la nacionalitat com a recurs i, en menor mesura, com a atribució primordialista; i) recordar que les fronteres poden distingir dos sistemes socials, culturals, econòmics i polítics, però que ambdós es poden sotmetre a una interpretació a les zones fronteres. El coneixement i les pràctiques locals converteixen en corredors transfronterers el que *a priori* eren barreres.

4) En l'estudi de fronteres internacionals a Espanya s'ha tingut en compte que les poblacions locals poden explotar o ignorar l'existència de la línia divisòria, sobre la base de contactes diversos i/o d'una identitat ètnica o etnonacional transfronterera. S'ha considerat rellevant el paper de nacionalismes perifèrics precisament en relació a aquests contactes. També s'ha vist que existeixen fronteres culturals (relacionades amb la lògica dels subjectes i que diferencien subjectes) i fronteres políticoadministratives (vinculades a la lògica d'Estat i que distingeixen territoris i espais estatals). Hi ha hagut un interès en el paper dels

símbols, els rituals i els estereotips en la definició de límits entre subjectes. Per altra part, s'ha valorat l'obertura de la frontera al lliure pas de persones i mercaderies (europees) i el consegüent afebliment dels controls, aplicats des del procés d'unificació europea, com a element de generació de separació, arrel de la percepció per part dels habitants d'una banda, d'ésser colonitzats econòmicament pels de l'altra. Finalment s'ha investigat també el paper de la nacionalitat com a recurs.

5) Estudis fets sobre la Cerdanya han tingut en compte específicament: a) el paper de la regulació i ús de recursos comunals (fonamentalment pastures); b) l'aplicació *de facto* del Codi Civil català (bàsicament de les lleis d'herència associades al model troncal); c) elements de continuïtat cultural i lingüística; d) el pes de l'experiència subjectiva de la diferència (identificació primordial) i de la "nacionalització de l'interès" (identificació instrumental de caràcter nacional); e) la consolidació política de França des del centre i la desintegració d'Espanya des de la perifèria; f) el pas, més o menys tardà, a una societat capitalista i l'orientació de la població a mercats de treball regionals o estatals; g) el pes dels dispositius nacionals (escolarització, implantació de serveis socials i control fronterer); h) immigració interior de França i Espanya i de cadascun dels dos països a l'altre; i) efecte de reforçament de la separació com a resultat de la desaparició de duanes i la minva dels controls; j) coexistència de nacionalismes (no només el francès i l'espanyol, sinó també el nacionalisme perifèric català) i tractament polític dels nacionalismes perifèrics per cadascun dels Estats implicats; k) dificultat de reproducció del model agropequari tradicional, en un context de forta terciarització i urbanització.

6) Tot i que la globalització sembla implicar el desinflament del model d'Estat nació, aquest segueix essent el referent d'organització política, i això té com a conseqüència que es mantingui el sentit de l'existència de les fronteres internacionals. A Europa, per exemple, les fronteres interiors han perdut pes però han continuat existint sobre el mapa i tenen encara alguna funció. Les fronteres

---

exteriors funcionen com les de qualsevol Estat nació, i s'endureixen especialment pel que fa al pas de persones. S'utilitzen elements del model i a la vegada els Estats nació s'adapten a la situació mirant de mantenir el màxim de poder i definint-se com a entitats autònomes dins d'un tot supranacional.

7) Les pràctiques dels subjectes responen a disposicions produïdes en un context de poder i dominació, que les converteix en accions orientades a uns fins, no necessàriament conscients. Des d'aquestes disposicions, s'estableixen fronteres simbòliques entre subjectes. L'Estat nació orquestra bona part dels condicionaments, en traducció de dinàmiques socioeconòmiques generals.

8) L'estudi de zones frontereres, a partir de la seva contextualització en processos econòmics, socials i culturals, i amb una perspectiva diacrònica, pot aportar dades als canvis en el paper de la presència d'una línia divisòria en zones de frontera, sense oblidar el paper de diversos límits socials, culturals i econòmics i allunyant-se d'un posicionament purament conceptual i metafòric, abstracte i sincrònic.

2.3. El paper de la sociabilitat i la interacció social: la reproducció d'identitats col·lectives

El debat sobre les zones frontereres tard o d'hora ens mena a algun tipus de reflexió sobre les identitats col·lectives. Antropològicament parlant, l'estudi de la identitat col·lectiva no se centra en l'existència d'uns elements culturals uniformes que van tenint continuïtat en el temps, sinó en el sentiment, la consciència, de pertinença a un tot (comunitat) que es creu ha mantingut continuïtat, i que se sosté al voltant de l'adhesió a un repertori d'elements que pot incloure cultura i llengua, territori i història (SMITH 1991:25). Des del punt de vista dels subjectes, es tracta d'una qüestió d'existència perllongada d'un col·lectiu suposadament homogeni, amb un origen mitològic i unes tradicions que s'han de conèixer, mantenir i que es poden mostrar per al seu reconeixement. L'investigador, en canvi, no parteix de l'assumpció d'aquesta continuïtat, sinó de la forma en què es construeix:

La identidad consiste esencialmente en la búsqueda de la idea de *continuidad* de los grupos sociales a través de las *discontinuidades*, los cruces y los cambios de rumbo, en forma de una *confrontación dialéctica* constante entre el bagaje socio-cultural-simbólico identificado por el grupo como genuino y las circunstancias globales objetivas que enmarcan, constriñen o delimitan la *reproducción del propio grupo* (PUJADAS 1993:63)¹⁹

Per tant, la identitat no és una essència immutable, sinó el resultat d'un procés d'adscripció i d'identificació per part dels altres i d'un mateix. Així s'ha assumit des de les Ciències socials, però s'enfoca de maneres diferents. A grans trets, podem considerar l'existència de tres grans línies teòriques sobre la identitat col·lectiva: primordialista, instrumentalista i constructivista. Els autors primordialistes parteixen de l'existència d'una profunda identificació primordial dels subjectes amb un grup a través d'elements culturals donats *a priori* i que s'han mantingut permanentment al llarg del temps, pràcticament sense canvis. Des d'aquesta perspectiva, darrera la identitat col·lectiva hi ha una autoadscripció irracional. Els instrumentalistes, en canvi, consideren que els éssers humans s'identifiquen col·lectivament per cercar racionalment la consecució dels seus interessos. La identitat col·lectiva es converteix aleshores en un instrument a disposició del seu ús racional. Per últim, els constructivistes consideren la identitat col·lectiva com un element construït en un context històric i social específic²⁰. Tot i que em sembla que cal atendre tant a l'existència de sentiments primordials com a la possibilitat de manipular unes etiquetes identitàries, és absolutament parcial quedar-se amb una o altra cosa.

---

¹⁹ La cursiva en algunes de les paraules correspon al text original.

²⁰ Es pot trobar una revisió sintètica d'algunes d'aquestes aproximacions a Sokolovskii i Tishkov (1996) i a Hutchinson i Smith (1996). Autors com Eriksen (1993) i Banks (1996) fan un tractament més extens de la qüestió. Aquest darrer, a més, introdueix la perspectiva de Bentley (1987), interessat per superar la dicotomia primordialisme/instrumentalisme. Directament influenciat per Bourdieu, Bentley considera que la identificació ètnica es produeix en l'àmbit inconscient de l'habitus que és modificable i no implica, per tant, elements primordials no modificats ni tampoc seleccions efectuades sobre la base a una mena de racionalitat instrumental (BANKS 1996:45). Més enllà d'aquest àmbit inconscient, es pot parlar, ja, de la construcció i de la reproducció d'identitats col·lectives, elements que poden interessar especialment des de l'adopció d'una posició constructivista. D'aquesta postura se'n pot veure una revisió extensa a Pujadas (1993).

Em sembla més interessant concebre la identitat col·lectiva des del tercer punt de vista (el constructivista), com un element socialment construït en un context determinat, i arribat a considerar com una realitat donada per descomptat. Un element que es podrà expressar irracionalment, amb un discurs essencialista basat en trets primordials, però que es podrà també utilitzar racionalment per la consecució d'uns fins, sense que això hagi de voler dir necessàriament que estigui relacionat amb un exercici d'impostura. La investigació d'aquesta construcció social es pot efectuar estudiant la interacció social, escenari de creació de sentit en el qual no tot es veu. Segons Bourdieu:

Es uno de los casos donde lo visible, lo que es inmediatamente dado, esconde lo invisible que lo determina (Bourdieu 1988:130).

El que no es veu són les estructures a través de les quals aprehenen els subjectes el món social, producte de la interiorització de les estructures del món social mateix. El sistema d'esquemes de producció de pràctiques i sistema d'esquemes de percepció i d'apreciació de les pràctiques que permet un món amb sentit comú. Allò que el sociòleg francès anomena *habitus* (BOURDIEU 1988:134-135). Tant aquests esquemes com la mateixa identitat col·lectiva, han estat elaborats en un procés d'institucionalització, d'establiment com a realitat donada per suposada, a través de la interacció i de l'impacte d'institucions amb cert poder.

Tota identitat es construeix de forma dinàmica. Com afirmen Berger i Luckmann (1988:91), és una realitat construïda durant un procés constant de socialització, en el qual un individu acaba creient que -junt amb d'altres- forma part d'una realitat amb significat. Tot plegat esdevé un procés en el qual hom assoleix cert reconeixement fonamentalment en àmbits corporatius (BARTOLOMÉ 1992:267) i situacions d'interacció social (HANNERZ 1993:250). És precisament en aquests àmbits en què es desenvolupa la comunicació i les relacions són simbolitzades per a un reconeixement, que es pot percebre una comunitat, com afirma Cohen, com un recipient de significat que pot esdevenir referent de la identitat dels individus (COHEN 1989:118). Aquest procés d'identificació es nodreix constantment de nous

elements i s'adapta a canvis de referents, estructures i contextos, la qual cosa permet concebre la identificació no només en un nivell sincrònic, sinó també diacrònic.

No obstant, l'interès no rau tant en el recipient o en el seu contingut, sinó en la forma en què s'introdueix aquest darrer i com es manté en el seu interior. La identitat col·lectiva no existeix sino en els individus i en les seves pràctiques. I, com han sostingut diversos autors (BARTH 1976:10;PUJADAS 1993:63;SAHLINS 1993:275;DOUGLASS/LYMAN/ZULAIKA 1994:52; APAOLAZA 1996:174-75), la importància de l'existència de fronteres entre els individus, d'uns límits de la identitat col·lectiva, es troba en relació directa a la seva mobilitat i contrastació. És a dir, que la manifestació explícita de la identitat es dona més aviat en moments en què cal demostrar allò que hom és, perquè així ho comporta el contacte amb altres.

L'escenari clau a on té lloc el procés d'identificació és la interacció social, entesa com el moment en què els individus negocien el seu lloc en una determinada situació, en el contacte entre ells. Per mi és la situació clau, aquella en la qual el subjecte es mou com a persona particular, compartint experiències, al temps que pot formar i expressar un discurs sobre la seva adscripció col·lectiva (és a dir, a una identitat a la que altres també s'adscriuen) i dotar-lo de continguts. En definitiva, el context d'interacció social permet veure el lloc dels referents simbòlics col·lectius en la vida particular de les persones.

En la interacció es dona un joc constant d'imatges i contraimatges, una galeria de miralls en què cal reconèixer-se en la imatge de l'altre, en el contrast amb la seva presència. Se segueix una mica un procés paral·lel al del principi de la identitat en els infants, que -segons va explicar Lacan- s'inicia amb la percepció del propi cos en un mirall, del propi subjecte, com a subjecte (GIDDENS 1994:81;MUNNÉ 1993:70). La imatge dels altres serviria com a mirall per reconèixer la pròpia imatge. D'aquesta manera s'assenten les bases d'una identitat similar o diferent a la d'altres subjectes. Només en presència dels altres hom existeix:

Tal vez el hombre vive en primer lugar en su propio cuerpo, pero sólo comienza a existir por la mirada del otro, sin existencia la vida se apaga (...). La relación con el otro no es un medio (...), es la meta que perseguimos para asegurarnos nuestra existencia (TODOROV 1995:87)

No interessin, doncs, elements objectius determinats. El que compta és l'experiència subjectiva de la diferència (PÉREZ AGOTE 1984:3;SAHLINS 1993:275) i també el reconeixement per part d'un mateix i dels altres. Pi-Sunyer ho va considerar, ja, així, en el cas del Principat de Catalunya:

Pels catalans l'etnicitat és, per sobre de tot, una mena d'adscripció i identificació: hom és català perquè ell mateix sent que ho és i perquè és reconegut com a tal pels altres membres del grup ètnic (1971:126)

Així les coses, l'estudi de la identitat col·lectiva es realitza tenint molt en compte, com a element central, els subjectes, les seves interaccions i les seves percepcions, les representacions, els discursos i les pràctiques que protagonitzen i/o de les quals formen part. El contacte amb altres subjectes permet que hom percebi el contrast, de tal forma que se senti reconegut com específicament diferent, a la vegada que reconegui trets diferencials en els altres. En l'estudi de la identitat col·lectiva, és central tenir en compte que existeixen unes diferències percebudes pels subjectes com a existents entre ells, però que no són objectives, des del punt de vista *etic* (BARTH 1976:15).

D'aquesta manera, la interacció quotidiana i la sociabilitat esdevenen centrals en l'estudi de la identitat col·lectiva. En aquest sentit miro de seguir la proposta de Hank Johnston quan afirma que l'estudi de la interacció i la participació socials és tant o més important que qualsevol indicador estructural que es pugui prendre per explicar el nacionalisme (JOHNSTON 1991:XIII).

La identitat col·lectiva es genera en el context de situacions i processos dinàmics, en el marc d'un món que canvia, amb la pretensió que sempre ha estat i que sempre ha de ser igual. Però pel científic social, la identitat mai és definitiva. Només és el resultat parcial d'un procés sempre inacabat i incomplet d'identificació d'un mateix i dels altres, per molt que els subjectes puguin tenir la

sensació que efectivament, tenen una identitat definida i clara. La tasca de l'antropòleg consisteix a trobar els espais a on se cerca i/o es troba la percepció de continuïtat i els mitjans que serveixen per assolir-la.

Fins aquí la proposta constructivista que assumeixo com a plantejament bàsic, pel que fa la qüestió de la identitat, amb un únic matís. En el cas de la identitat nacional (el que m'interessa particularment), és fonamental una institucionalització sofisticada, que condueix a la creença en l'existència d'un col·lectiu i a la legitimació de la situació d'aquell col·lectiu en relació al poder polític. Quan aquesta operació s'efectua des d'un Estat, és cabdal un entramat de dispositius que actuïn per legitimar el poder sobre els subjectes (RUIZ TORRES 2000:161 i ss.). Particularment el dispositiu nacionalista, que actua directament (però no únicament) a través de la institució escolar (GELLNER 1988), té un paper fonamental en la construcció de la identitat nacional, en l'adhesió dels subjectes a ella, en el seu coneixement i en l'establiment d'un discurs legitimat pel mateix poder estatal.

El matís al plantejament constructivista proposat per l'estudi de la identitat nacional és que em sembla fonamental parlar de "construcció" només si s'analitza específicament algun dels dispositius del poder o, si més no, el paper d'alguna de les institucions a partir de les quals es mira de construir a través d'un univers simbòlic una nació com a comunitat imaginada (en termes de Benedict Anderson [1993]). Tenir en consideració l'element institucional i, més generalment, l'Estat com una entitat històrica, permet evitar el risc de donar-lo per descomptat, sense esmentar més que les interaccions socials en un nivell micro. Això vol dir que, a més, cal mirar de mantenir una perspectiva mínimament diacrònica, per estudiar la construcció com un procés de llarga durada.

Això no significa que estudiar la interacció sigui inútil. En la mesura que forma part del procés de socialització, la interacció social s'inscriu en el procés de construcció, però que no constitueix l'únic nivell a tenir en compte. D'acord amb

---

Pérez-Agote, hi ha dos moments en l'estudi de la identitat col·lectiva. En el primer –que l'autor denomina “fenomenològic”– s'accepta que existeix una identitat manifesta en un sentiment, consciència, creença, i una definició d'aquesta identitat que pot portar a un comportament. En un segon moment –que Pérez-Agote anomena “genètic”, se cerquen els mecanismes socials de producció i reproducció d'aquella imatge interioritzada d'una identitat existent (PÉREZ-AGOTE 1986:89).

És clar el paper de la interacció en el moment de manifestació, com a espai a on s'exterioritza l'existència del col·lectiu. Pel que fa el moment de generació, crec que hi ha dos nivells: 1) Un nivell micro, basat en la interacció i la participació social dels individus en grups concrets i en la seva posició en els processos de producció i reproducció social (bàsicament a través del treball). Ací el grup esdevé espai de relació social i comunicació a on es poden produir i sobretot reproduir límits simbòlics. La participació en els grups es pot donar per motius socioeconòmics (relacionats amb la posició dels subjectes en un context socialment estructurat i amb la necessitat de subsistència o la cerca de guanys econòmics) i/o psicosocials (per cercar un reconeixement social, satisfacció personal o intercanvi emocional en la relació interpersonal). A la vegada es desenvoluparan formes de producció i reproducció social, organitzades en relació al segon nivell; 2) Un nivell macro, configurat per disposicions estructurals (el que Bourdieu denomina *habitus*) vinculades en bona part a la producció d'imatges, discursos i accions, per part de l'Estat nació i els *mass media*, a la mateixa configuració de l'Estat modern i a la seva identificació com a nació (amb el consegüent procés de nacionalització de poblacions), i lligades també a la urbanització (que a la Cerdanya està molt relacionada amb la terciarització) i, en un nivell més general, la globalització.

Així doncs, la interacció es pot considerar escenari privilegiat de reproducció de les identitats nacionals i per a l'observació de la seva manifestació a través del discurs i el comportament dels subjectes. L'estudi de la interacció social i de la sociabilitat com a elements centrals es justifica precisament per aquesta posició predilecta respecte la reproducció de les identitats i del sentit, però també perquè

en una zona fronterera és fonamental considerar la possibilitat que les relacions humanes transcendeixin les fronteres.

La sociabilitat i la interacció social constitueixen el nucli de reproducció d'un sentiment de pertinença de caràcter més o menys primordialista i la possibilitat d'instrumentalitzar de forma més o menys conscient una adscripció identitària de caràcter nacional, comarcal o local. En una zona fronterera, hom està temptat de qüestionar l'exclusivitat de les adscripcions i afirmar-ne una naturalesa instrumentalista o, si més no, contradictòria. Però les contradiccions i la instrumentalització de les adscripcions no són l'únic que es pot trobar en una zona fronterera. No hi és menys present l'adscripció clara a una o altra banda d'una línia més o menys imaginària; una línia simbòlica, cultural, entre "nosaltres" i "ells". Un posicionament que pot expressar-se primordialment. I no només això, sinó que les adscripcions es poden donar en diversos nivells, que en el cas de la Cerdanya van del nivell local i comarcal, al nivell nacional, aquest darrer amb tres opcions (francès, espanyol i català).

En un dels punts anteriors he sintetitzat les aportacions d'una sèrie de treballs significatius sobre les fronteres internacionals i les zones de frontera. Com hem vist, en alguns casos es destacava la naturalesa ambigua de la zona de frontera, i la frontera com a element que posava en dubte la naturalesa homogènia i clara de l'espai i com a quelcom fonamentalment porós i permeable. Vèiem també, que l'experiència dels subjectes de les zones de frontera no sempre ratifica plantejaments d'aquest tipus, sinó que, per a alguns d'ells les línies de demarcació internacionals són pràcticament infranquejables, o si més no, difícils de creuar. L'estudi de les formes de sociabilitat i de la interacció social és una possible via de superació d'aquest problema, a través de l'observació del desenvolupament de contactes i situacions, i de la seva organització. Però abans de parlar de sociabilitat en casos concrets cal una aproximació conceptual a la qüestió.

L'historiador francès Maurice Agulhon proporciona una definició de "sociabilitat" que sovint ha estat referent en treballs d'antropòlegs i historiadors, molts dels quals han coincidit a destacar el seu caràcter ampli²¹:

Els sistemes de relacions que confronten els individus entre ells o que els ajunten en grups més o menys naturals, més o menys constrenyedors, més o menys estables, més o menys nombrosos (...). La vida dels grups intermedis, aquells que s'insereixen entre la intimitat del nucli familiar i el nivell, ja abstracte, de la instància política (AGULHON 1981:11)

La sociabilitat configura un camp integrat per un gran ventall de relacions interindividuals, a partir de les quals es formen grups que interactuen. A grans trets, es pot parlar d'una sociabilitat més institucionalitzada, de caràcter formal, i una de menys institucionalitzada, de caràcter informal. La primera està constituïda fonamentalment per associacions i organitzacions a partir de les quals es pot posar de manifest un intent de participació col·lectiva que no s'inclou directament en el poder estatal. Es tracta de formes reconeixibles per tenir certa regularitat i fins uns objectius i unes funcions definits de forma més o menys explícita. Això es pot concretar en una manifestació de la seva existència a través de publicacions i exhibicions en què es reconeix el col·lectiu o també en el control de l'associació per part de la burocràcia estatal (control que significa, al menys, l'acompliment d'uns requisits perquè el col·lectiu sigui reconegut públicament) (SOLÀ 1998).

Tot i que no sempre pren la forma d'associacions *strictu sensu*, la sociabilitat està formada, en part, per aquesta mena d'associacions amb estatuts explícits, socis permanents i seu social, i d'altres agrupacions que poden tenir, per exemple, uns càrrecs que es nomenen i es van renovant. De manera que les associacions voluntàries són un exemple de sociabilitat formal, i esdevenen manifestacions intencionals i institucionalitzades. Intencionals en tant que responen a motivacions i iniciatives concretes; institucionalitzades en tant que prenen forma concreta en un local, uns estatuts, uns efectius i una projecció social (CUCÓ 1990:220; SOLÀ 1998:20).

---

²¹ La seva definició l'empren, per exemple, Escalera (1988), Canal (1992) Maurice (1989) i Cucó (1990).

Segons un concepte ampli d'institucionalització, les institucions són manifestacions humanes que segueixen un patró socialment normativitzat, que responen a unes expectatives i que, sobretot, són més susceptibles d'un control social (Berger/Luckman 1988:84-85). David Sills defineix el concepte de la següent manera:

(...) el proceso a través del cual se establecen normas para el comportamiento propio y expectativas respecto del comportamiento de los demás (...). Una característica de las instituciones (...) es que (...) sólo después de haberse establecido sólidamente se convierte una pauta o modelo en una institución (BANTON/SILLS 1974:618)

Les associacions voluntàries conformen col·lectius definits que es repeteixen en el temps i que són objecte de control social, especialment per part de l'Estat. En aquest sentit podem dir que una major formalització pel que fa un col·lectiu pot acabar implicant una major institucionalització del mateix, així que, en el nivell associatiu, institucionalització es podria associar a major formalització.

Pel que fa a la sociabilitat informal la conformen aquelles relacions que s'organitzen espontàniament, de forma aparentment "caòtica" i poc establerta; no tant sobre el paper i la regularitat com les relacions formals. Aquest àmbit de la sociabilitat entra plenament en el que Wolf (1990) denominà estructures intersticials, suplementàries i paral·leles que coexisteixen amb les grans institucions que conformen la vida social i al mateix temps s'hi troben a la base. Es tracta, en el fons, d'un àmbit difícil de dibuixar perquè en bona mesura es presenta com a volàtil i eteri (SOLÀ 1998:20).

Com ha mostrat Josepa Cucó (1995), tot i ser valuosa, la idea d'intersticialitat suggerida per Wolf configura en Antropologia, junt amb dos factors més, una tendència a donar escassa importància a la sociabilitat informal, i particularment, a l'amistat. Aquests altres dos factors són la manca de rellevància donada al sentiment, en detriment de l'estructura (Cucó cita a Needham com a autor d'aquesta idea) i l'adopció d'una perspectiva individualitzadora i trivialitzadora

---

del fenomen. La centralitat d'un plantejament relacional en Antropologia, des dels anys seixanta i setanta, ha posat de manifest que les relacions informals influencien la conducta humana, esdevenen una forma de *bricolage* i permeten manipular els constrenyiments de les institucions més formals (CUCÓ 1995).

Sociabilitat formal i informal no coexisteixen aïllades una de l'altra, sinó que configuren dos pols d'un continuum (ESCALERA 1988:16). Ambdues signifiquen un contrapunt horitzontal a allò concebut com a "vertical" (el poder) i conformen la dinàmica quotidiana d'acció dels individus enfront els rols socials i les formes més institucionalitzades d'interacció. L'horitzontalitat de les relacions de sociabilitat els ve donada pel paper central dels intercanvis de reciprocitat i per un element -la confiança- que genera expectatives d'acció i facilita la continuïtat dels intercanvis recíprocs (LOMNITZ 1987 i 1994b; CUCÓ 1995 i 1996b).

Bona part de l'interès de la investigació antropològica rau en aquests espais concrets de poder i acció que poden influir en les relacions més verticalitzades o que permeten defugir-ne els efectes. Si, com hem vist, les relacions informals proporcionen als subjectes un mitjà per maniobrar superant les prescripcions pròpies d'institucions formals (CUCÓ 1995 i 1996b), en el context d'una zona fronterera, aquesta possibilitat d'acció esdevé summament interessant, ja que permet articular vies per creuar una frontera concebuda com a línia impermeable, i cristal·litzada precisament en rols formals, institucionalitzats (concretament els del duaner i la persona que creua la frontera), a partir dels quals es defineixen unes accions i expectatives. És més, hi ha altres relacions institucionalitzades lligades a vincles personals (de parentiu, amistat, paisanatge i veïnatge, entre altres) que poden entrar en contradicció amb aquells tipus relacionats amb el poder de l'Estat (bàsicament la burocràcia i el control i vigilància de la frontera).

La sociabilitat esdevé un àmbit de relació social quotidiana i concreta, de negociació en la interacció entre subjectes i, sobretot, de creació de realitat social. La trobada entre individus diferents és el terreny de joc a on es donen accions i reaccions en les quals tenen un pes específic les imatges i tipificacions dels altres.

El món social es construeix en un exercici fonamentalment interpretatiu. Aquest fet implica la definició de límits i fronteres en determinades situacions, i el sentit comú sobre a on es troba cada subjecte i què és possible i què no és possible. Significa, com deia, una negociació d'elements que permet mantenir comunicació en determinades situacions. Encara que el fet que es doni negociació no vol dir necessàriament que es qüestioni l'existència d'una nació o el poder d'un Estat nació, per exemple, sinó que s'arribi a un acord sobre el mutu reconeixement d'aquesta existència i de la manera d'actuar sense anul·lar del tot aquest poder. Una sensació subjectiva facilita el primer reconeixement, exterioritzada de forma discursiva a partir de l'enumeració i definició d'elements, o en forma d'expressió emocional. Pel que fa l'acatament relatiu del poder, es dona a partir de la seva superació, sense anul·lar-lo, sinó fent-li el joc, seguint les regles formalment establertes, però d'una manera diferent (p.ex. amb la paral·legalitat, front la legalitat).

Els espais de sociabilitat són un terreny especialment interessant en el cas de la Cerdanya. A més de ser escenari de socialització, posen de manifest adscripcions identitàries i percepcions de diversos "nosaltres" i "ells". Quotidianament es configura un món amb sentit, en el qual els individus i els grups tenen una ubicació, viuen un temps i un espai definits. L'experiència de comunitat, de pertànyer a un col·lectiu concret, passa precisament per les relacions socials, i particularment per la sociabilitat i, a la llarga, la pertinença a comunitats imaginades pot estar vinculada a l'adscripció a comunitats, per dir-ho d'alguna manera, més reals.

En la introducció al seu cèlebre recull d'articles sobre etnicitat, Fredrik Barth afirmava que el contacte afavoria el manteniment de l'existència de límits entre grups ètnics, a la vegada que es podia donar una relació entre grups per sobre la frontera, però organitzada sobre la base, precisament, de l'existència dels límits (BARTH 1976:10). Es referia a límits simbòlics, de caràcter cultural, més que no

---

pas a fronteres polítiques territorials. Uns límits observables especialment en situacions d'interacció, en les quals prenen significat les categories ètniques:

Los actores utilizan las identidades étnicas para categorizarse a sí mismos y a los otros, con fines de interacción, forman grupos étnicos en este sentido de organización (BARTH 1976:15)

Barth i els seus seguidors es van interessar per una anàlisi situacionalista en els estudis d'ètnicitat. Tot i que cal reconèixer la importància d'un enfocament d'aquestes característiques, com suggereix Pujadas (1993) l'ideal és adoptar una perspectiva a la vegada situacionalista i processual.

La consideració de situacions i processos s'ha de mantenir, també, en el cas dels estudis de sociabilitat. Les formes de sociabilitat es poden relacionar amb processos de canvi, i particularment de modernització i urbanització, en relació a un progressiu debilitament o dissolució de grups corporatius basats en el parentiu, el treball i la religió. D'altra banda, també es pot tenir en compte el paper de la sociabilitat en la reproducció social dels col·lectius i en els processos d'identificació (ESCALERA 2000). En una perspectiva processual és de gran importància no oblidar el context estructural en què es desenvolupa i s'ha desenvolupat la vida quotidiana dels subjectes.

Aquest context està constituït, primer, per les condicions socioeconòmiques derivades d'unes formes de producció i, en general, unes determinades condicions dels individus per accedir als recursos necessaris per a viure. Condicions socioeconòmiques que han variat al llarg del temps per constituir un embolcall dinàmic. El segon aspecte d'aquest context és la política, entesa com a terreny de representació de la societat, de difusió i construcció de sentit i legitimació, i a la vegada de certa definició i control de la societat. En el cas que ens ocupa, els processos d'urbanització, nacionalització i, darrerament, l'anomenat procés de construcció o d'unificació europea, hi tenen un paper central.

Pel que fa una perspectiva situacionalista, cal anar recorrent situacions i contextos concrets d'interacció, combinant la descripció i l'anàlisi *etic* amb la percepció *emic*, en la recerca d'allò més elemental en lo social: el fet d'estar junts, sense cap altre objectiu que estar-hi²². Serà llavors quan es veurà el traçat concret de fronteres, la delimitació específica de l'espai d'acció dels subjectes i el paper dels elements tipificadors de caràcter etnonacional. En aquest punt rau un dels reptes centrals d'un treball antropològic que vulgui ser mínimament rigorós: mantenir l'equilibri entre la generalització i la interpretació d'esdeveniments concrets. L'enfocament situacionalista enriqueix l'etnografia, però per arribar a una millor interpretació de les dades es fa imprescindible tenir en compte el marc estatal que els treballs situacionalistes acostumen a silenciar.

Un bon estudi d'etnicitat i sociabilitat en una zona fronterera s'ha de moure entre situacions concretes i contextos i processos generals (entre ells, precisament, aquells que tenen a veure amb l'Estat), i ho ha de fer cercant les relacions entre múltiples elements en joc. En aquest sentit, l'interès rau en la consideració de l'espai pel qual es mouen els subjectes, un espai definit com a relacional:

La noción de "espacio" contiene, por sí misma, el principio de una aprehensión "relacional" del mundo social: afirma en efecto que toda la "realidad" que designa reside en la "exterioridad mutua" de los elementos que la componen (BOURDIEU 1997:47)

Aquest espai es pot definir introduint el concepte "espai social" entès com segueix:

Por "espacio social" entendemos "el área más o menos limitada dentro de la cual el individuo goza de un grado relativo de autonomía"²³ (...). Sus confines se hallan modelados por las demandas y restricciones que derivan de las relaciones parentales, de la posición socioeconómica, del género y de la etapa del ciclo vital en que se encuentra la persona. El espacio que queda dentro de esos límites afecta tanto a las oportunidades que el individuo

²² Aquesta definició de "lo social" l'he extret d'una comunicació oral d'Alfonso Pérez-Agote, efectuada a la Universitat de València en el transcurs d'una conferència en motiu de la investidura de Manuel Castells com a Doctor Honoris Causa per aquella institució.

²³ Les cometes les utilitza l'autora per citar paraules d'Allan (1989:47).

---

tiene para encontrar a otros e iniciar amistades con ellos, como al contenido y a la forma de las relaciones amicales (CUCÓ 1996:169-170)

Es tracta d'un espai que està constituït en bona mesura pel que Elisabet Bott (1990) va anomenar "entorn social immediat" dels subjectes, aquell configurat per les relacions personals que els subjectes mantenen entre ells. Segons el sociòleg Félix Requena, dins aquest entorn es desenvolupa, per un cantó, la possibilitat d'exercir una autonomia per actuar, allò que ell denomina oportunitat estructural i, per un altre, el que seria l'oportunitat d'encontre, definida per las oportunitats concretes d'interacció (REQUENA 1994:25; 39). Es podria plantejar com a hipòtesi que l'existència d'una frontera política, i la consegüent definició d'identitats nacionals, determina l'establiment d'aquestes oportunitats. Però el que proposo és que aquestes ocasions no són un epifenomen de l'existència de la frontera política, sinó que tenen més a veure amb la definició de fronteres simbòliques que no sempre coincideixen amb les dels territoris nacionals.

Les relacions de sociabilitat i les de parentiu han contribuït de manera fonamental al traçat d'una frontera quotidiana que pot ser paral·lela a la frontera política institucionalitzada des de poders polítics i econòmics, d'una manera anàloga a com aquelles relacions esdevenen paral·leles al poder d'institucions i organitzacions institucionalitzades i formals. Aquest és el principi que regeix l'establiment d'una frontera quotidiana, dibuixada en la interacció. Parlar d'aquest tipus de frontera és fer referència a la interacció entre subjectes que pot reproduir-la o modificar-la. "Frontera quotidiana" serveix, doncs, per parlar de contactes i relacions que es poden donar (però que no necessàriament es donen) més enllà la frontera internacional traçada pels Estats francès i espanyol, i a la reproducció i manifestació quotidiana de fronteres culturals.

A la Cerdanya hi ha institucions públiques destinades, per un cantó, a espanyols i, per altre, a francesos, però també existeix la possibilitat de tenir coneixement dels serveis que s'ofereixen dins els territoris espanyol i francès, de forma que el marc de referència pot ser més ampli que un sol territori polític. No sempre els cerdans segueixen al peu de la lletra l'exclusivitat territorial que exigeixen els Estats

espanyol i francès. Per contra, poden superar el límit fronterer per buscar quelcom que els sembla trobaran millor a l'altre cantó²⁴. En les seves pràctiques quotidianes, els cerdans poden treure avantatge de les possibilitats que ofereixen preus, salaris i serveis educatius o sanitaris distints a ambdós costats de la frontera. En realitat no experimenten una línia fronterera, sinó una zona fronterera, a través de la qual es poden moure. Una zona delimitada més a partir de les seves relacions socials i contactes quotidians, que segons un criteri purament territorial. Aquesta capacitat de moviment, arrelada en experiències vitals diferents i en el traçat de fronteres culturals, troba un terreny de cristallització privilegiat en la definició de xarxes socials.

La noció de "xarxa social" s'ha emprat força d'ençà que Barnes va publicar el seu estudi sobre la comunitat noruega de Bremnes. A ell se li ha atribuït el concepte, tot i que havia tingut precedents en termes proposats per altres autors²⁵. L'objectiu de Barnes va ser abordar les formes d'organització i d'interacció social en contextos complexos, mirant de delimitar, per un cantó, relacions cara a cara en les quals podia operar la inclusió en un sistema de classes i, altrament, formes com s'organitzava en societat l'acció col·lectiva. A més, va relacionar la pertinença dels individus a múltiples grups ubicats en un mateix territori amb l'existència de grups d'interessos que comportaven deures i drets dels individus. Barnes va definir la noció de xarxa social com un conjunt de punts connectats per línies, a on cada punt era una persona i cada línia indicava una relació. Per Barnes, cada individu tenia la seva pròpia xarxa relacionada amb la seva participació social en institucions i en les seves relacions de sociabilitat informal (BARNES 1954:39-43).

---

²⁴ Peter Sahlins ha mostrat com aquest moviment transfronterer es donà ja abans del segle XX: "la permeabilitat demogràfica i social de la frontera es va incrementar durant els segles divuit i dinou no perquè els cerdans ignoressin la línia territorial emergent, sinó perquè les diferències introduïdes per la frontera van crear noves raons per a creuar-la" (1998:52).

²⁵ Per exemple, Elisabeth Bott (1990:98) cita "teixit de parentiu", encunyat per Rivers el 1929, "agrupació", creat un any abans per Armstrong i "xarxa complexa de relacions socials" presentat el 1940 per Radcliffe-Brown, en un ús metafòric en referència a les relacions socials.

Per xarxa social s'entendria, doncs, el conjunt de persones amb qui hom té o pot tenir contacte. Tal i com la va definir Barnes en el seu estudi la xarxa social és un camp teòricament aliè a les relacions de producció. Mentre en aquestes relacions es genera una situació en la qual es fa imprescindible donar i obeir ordres, de forma que s'estableix una jerarquia i certa necessitat de comandament autocràtic per prendre decisions ràpides, les xarxes d'amics i coneguts constitueixen un sistema intern fonamentat en la igualtat i el consens, sense l'exigència de decisions ràpides (BARNES 1954:49). Es tracta, per tant, d'un sistema amb un fonament ideològic alternatiu a aquell que impera en les relacions reconegudes com de producció, i concebudes com a jerarquitzades, malgrat que, contràriament al que es podria concloure de l'aportació de Barnes, pot estar marcat d'alguna forma per relacions de poder.

En un treball posterior, en aquest cas escrit per Elisabeth Bott (1990[1957]), es troben aportacions més específiques a la qüestió de les xarxes socials. Concretament l'autora realitzà un estudi sobre les relacions conjugals entre famílies urbanes de Londres. Bott formulà de la següent manera la seva tesi central:

El grado de separación entre los roles del marido y de la mujer está directamente relacionado con la mayor o menor conectividad de la red social de la familia. Aquellas familias que mostraban un alto grado de separación en los roles relacionales del marido y la mujer tenían una red trabada, muy unida: muchos de sus amigos, vecinos y parientes se conocían entre sí. Por el contrario, las familias cuyos roles relacionales se presentaban relativamente conjuntos entre el marido y la mujer tenían una red suelta, poco unida: pocos de sus parientes, vecinos y amigos se conocían entre sí (1990:99)

La major o menor connectivitat estava lligada a diversos factors (llaços econòmics entre els membres de la xarxa, tipus de veïnat, oportunitats per a establir relacions fora dels límits de la xarxa existent, mobilitat espacial i social i personalitat dels components) (BOTT 1990:137 i ss.). En el concepte que Bott tenia de "xarxa", s'inclouen dos termes diferents definits per Barnes. D'una banda, el "conjunt", com a grup de persones amb qui un *ego* mantenia una relació, d'acord amb un criteri

determinat, i “xarxa”, com un camp total de relacions entre persones (MAYER 1993:110).

Altres contribucions són les de Adrian Mayer (1993[1966]) i Clyde Mitchell (1969). El primer va treballar sobre una campanya electoral a Dewas (Índia), definint amb el terme “conjunt” el concepte de “xarxa” utilitzat per Bott, en referència al grup de persones que mantenien un contacte més o menys durable i en circumstàncies diverses. Mayer va referir-se a les xarxes activades en determinades circumstàncies (com, per exemple, la recerca d’electors per part d’un candidat), amb el concepte “conjunt d’acció”. El mateix autor va utilitzar els concepte de “quasi-grup” per referir-se als conjunts de relacions més reiterades entre *ego* i altres persones incloses en els seus conjunts d’acció (MAYER 1993:127).

Per la seva banda, en un article teòric sobre el tema, Clyde Mitchell (1969) diferencià entre l’accepció metafòrica del concepte de xarxa i la que feia referència a un teixit de relacions entre un conjunt definit de persones. Si autors com Radcliffe-Brown s’havien centrat en la primera accepció, Mitchell reconeixia, a partir del treball de Barnes, un interès pel segon sentit del terme. En aquest cas, hi havia una distinció d’aspectes morfològics de la xarxa i els que corresponien al que l’autor denominà el “criteri interaccional”. Segons Mitchell, les xarxes permetien transmetre ajut, informació i opinions, de formes diferents, però més enllà de les seves característiques morfològiques, tenien molt a veure amb el comportament de les persones, i sobretot amb la manera en què es donava la interacció entre elles, al si de la xarxa. Aquest criteri interaccional estava marcat per diversos factors: el contingut de la relació (definit pel significat atribuït als llaços), la direcció dels béns o serveis oferts (amb la possibilitat que es donés una reciprocitat o una simetria o asimetria), la durabilitat de la xarxa (per un propòsit específics o amb la percepció que ha de tenir una durada més llarga, en el cas del parentiu, p.ex., pràcticament permanent), la intensitat de la relació i, finalment, la seva freqüència (MITCHELL 1969). La xarxa esdevé, aleshores, un element

---

profundament relacionat amb la interacció social, i més que una metàfora, una eina conceptual i sobretot metodològica per estudiar aquella interacció.

En les anàlisis de xarxes se sol partir d'un camp constituït per un determinat conjunt de llaços establerts entre individus que tenen entre ells una relació. Hi hauria una xarxa potencial (la de tots aquells amb qui hom podria arribar a tenir contacte) i una d'aproximativa (conformada per tots aquells amb qui a hom estaria disposat a mantenir contacte, sense que hi hagi barreres que ho impedeixin) (KATZ 1966:204). És important conèixer el tipus de vincle relacional en el marc del qual s'estableixen llaços, i la concepció cultural que es té d'aquest vincle. En aquest sentit, el concepte de xarxa social es pot relacionar amb el de rol social. Per exemple, quan una societat té una escala petita, les xarxes socials s'entrecreuen entre elles, i existeixen unes relacions de rol particularistes més que universalistes, perquè els rols es reparteixen de tal forma que un individu pot desenvolupar-ne més d'un a la vegada, de forma que els rols esdevenen interdependents entre ells²⁶ (KATZ 1966:207; REQUENA 1994:33; PI-SUNYER 1971:135). L'experiència dels altres adquireix una forma multidimensional, en la mesura que poden ser reconeguts en una multiplicitat de situacions i facetes (REVILL 1993:127).

La participació social d'un individu pot ser més o menys gran en funció de l'amplitud de la seva xarxa social. És aquesta xarxa la que permet que s'experimenti un cert sentit de comunitat, sigui en un àmbit urbà o en un de rural. Tant és així, que hi ha hagut qui ha parlat de la xarxa social com una mena de "comunitat personal" (KATZ 1966:200, citant HENRY [1958]). L'anàlisi de xarxa té l'avantatge de permetre l'enfocament de societats complexes i la superació del tancament en comunitats aïllades o perfectament delimitades, per desplaçar l'anàlisi envers les relacions socials en un conjunt bastant extens. Ara bé, de

---

²⁶ Max Gluckman va publicar, el 1962 «Les Rites de Passage», article inclòs al recull *Essays in the Ritual of Social Relations*, Manchester; Manchester University Press. En aquesta publicació va encunyar el terme "relacions múltiples" per fer referència al fet que en comunitats petites les mateixes persones desenvolupen diversos rols, la qual cosa comporta interdependència i major control social (KATZ 1966:207).

vegades els esforços s'han centrat a comptabilitzar d'alguna manera els llaços i a descriure les xarxes, de forma que s'ha perdut el caliu propi de l'estudi antropològic. D'altra banda, també s'ha criticat l'excessiva dedicació a la qüestió metodològica i poca profunditat teòrica, com a elements freqüents en alguns dels estudis de xarxes (HANNERZ 1993:211).

En qualsevol cas, l'anàlisi de xarxes socials permet valorar el pes dels vincles i de les relacions en determinades circumstàncies. En situacions d'emigració, per exemple, els vincles de parentiu i paisanatge poden ser fonamentals per a la inserció en un nou context, a partir de la reproducció de relacions preexistents i també de models culturals i patrons de conducta existents al lloc d'origen (COMAS D'ARGEMIR et alii 1990:110). Les xarxes basades en vincles de parentiu, ètnics i de paisanatge poden operar de manera decisiva en diverses fases com l'arribada al nou context i la integració urbana, i generalment, tenen el paper de permetre als subjectes una adaptació a les condicions canviants del mercat de treball, i, sobretot, de facilitar la reproducció d'un espai social propi per a grups humans que, d'una altra manera, es podrien trobar en situació d'anomia (PUJADAS 1990:92 i ss.).

En àmbits rurals l'experiència de comunitat està profundament arrelada sobretot en relacions de parentiu, veïnatge i religió (COHEN 1982). La identitat dels individus està, en aquests casos, molt relacionada amb la pertinença a grups institucionalitzats i clarament definits, en els quals hom ocupa un rol. El potencial de l'ús del concepte de xarxa en l'anàlisi antropològic és especialment gran en societats urbanes a on la xarxa social assumeix el control sobre els individus que en comunitats rurals petites i més o menys autònomes correspon més a famílies i veïns. Això explica que en zones urbanes el referent quant a relacions socials sigui la noció de xarxa social²⁷. Com ja havia suggerit Barnes (1954), les xarxes socials

---

²⁷ Això no vol dir que en zones rurals no sigui operatiu el concepte de xarxa social, tal i com va fer notar Elisabeth Bott en resposta a una crítica formulada per Barnes (BOTT 1990:362).

---

són de naturalesa multifacètica i en bona part constitueixen l'espai social en el qual participa l'individu, si bé es pot dir que hi ha un espai social més ampli, compost pel conjunt de relacions entre tots els grups i individus que formen part d'una societat específica. Aquest espai es conforma a partir de l'externalització de la diferència entre els diversos individus o grups en relació (BOURDIEU 1997:47). És un espai social estructurat, la qual cosa es pot veure en la interacció entre subjectes, a on s'escenifiquen distàncies i proximitats a base de capital econòmic, cultural i simbòlic (BOURDIEU 1988:130):

El espacio social tiende a funcionar como un espacio simbólico, un espacio de estilos de vida y de grupos de estatus, caracterizados por diferentes estilos de vida (BOURDIEU 1988:136)

Per exemple, l'estil de vida dels "senyors", terratinents de Cerdanya el primer quart del segle XX, evidenciava la seva existència com a grup específic, delimitat simbòlicament. Era un grup amb un status específic, el capital social del qual descansava en una xarxa conformada per persones d'igual, inferior o superior status, residents tant a la vall com a Barcelona o ciutats properes a aquesta. Aquest capital constituïa un recurs a invertir per seguir existint simbòlicament com a elite, per la via del coneixement de la mateixa naturalesa específica del grup, i la difusió de la seva imatge, a més de les relacions de producció. La sociabilitat era, en el cas dels senyors, terreny de l'elaboració i reproducció d'aquesta imatge.

Fins i tot les relacions d'amistat, revestides d'una ideologia d'igualitarisme (CUCÓ 1995), no estan mancades del pes de l'estatus. Sovint es dona el fet que els qui mantenen una relació d'amistat tenen un status similar (REQUENA 1994:38). En el nivell econòmic, formar part d'una colla d'amics, per exemple, pot comportar tota una sèrie de despeses originades en les activitats del grup, que no sempre tots els seus membres poden seguir (RAMIREZ GOICOECHEA 1984:216), i que són prou acords amb un cert nivell d'ingressos relacionat amb l'estatus.

A grans trets es pot dir que a través de les relacions de sociabilitat es poden mantenir o augmentar un poder i una posició per mitjà, per exemple, de l'establiment d'aliances i grups de pressió (PORTES 1998:3; ESCALERA 2000).

Aquestes relacions també poden servir per mantenir la pròpia existència en circumstàncies crítiques com són les que es donen, per exemple, en situació de pobresa i marginalitat. Per tant, les xarxes socials poden servir per superar situacions de marginalitat, com a recurs per la supervivència, o per crear i/o consolidar grups d'élite. S'obté així una seguretat en circumstàncies de risc (CUCÓ 1996b:81), a través sobretot de la confiança que comporten els vincles i les relacions (LOMNITZ 1987 i 1994b).

En definitiva, les relacions de sociabilitat i les xarxes socials constitueixen un terreny d'anàlisi molt ric, amb múltiples facetes. A partir de les aportacions de Wolf (1993), Cucó (1990, 1995 i 1996), Requena (1994), Ramírez Goicoechea (1984), Pujadas (1990 i 1991a), Comas d'Argemir et alii (1990) i Lomnitz (1987 i 1994), es poden extreure una sèrie d'aspectes derivats de l'existència d'una xarxa social en nuclis urbanitzats, arrelada en vincles d'amistat, parentiu, veïnatge o paisanatge. Per cadascun dels individus implicats, una xarxa pot representar: 1) Un capital social per mantenir o millorar una posició i per tenir certa imatge pública, prestigi i liderat; 2) Un recurs que s'activa en circumstàncies en què cal cercar el recolzament i l'ajut (material o afectiu) dels individus amb qui es manté un vincle; 3) Un element que pot suposar un contrapès informal en el si d'organitzacions d'estructura formalitzada i, en organitzacions jerarquitzades, un vector d'horitzontalitat; 4) En el cas de l'amistat grupal, un suport i reconeixement de caràcter afectiu i un sentiment de pertinença a un nucli col·lectiu que comparteix una visió del món, i que pot arribar a quallar en la formalització del grup com associació i/o en alguna forma de mobilització col·lectiva.

El meu objectiu no és analitzar absolutament totes les formes i dimensions de les relacions de sociabilitat en el cas de la Cerdanya. M'interessa específicament la relació entre sociabilitat i identificació col·lectiva i, sobretot, entre sociabilitat i fronteres culturals i frontera política. Caldrà doncs cercar el traçat de fronteres quotidianes, i interrogar-se sobre si tenen una vessant nacional. En una zona fronterera com és la Cerdanya semblaria pertinent preguntar-se si existeix una

---

delimitació territorial dels vincles, si les relacions de sociabilitat estan delimitades en l'espai. Tenint en compte tot el que he anat apuntant fins aquí, és clar que el que ha de centrar l'interès antropològic no és el territori com a continent, sinó la seva representació simbòlica o les relacions socials i el moviment dels subjectes que delimiten espais concrets, de caràcter més o menys local. Arjun Appadurai (1996) anomena aquesta mena d'espais "veïnats" (*neighborhoods*), i els caracteritza com el context de producció de subjectes locals, vinculats a un espai local. En la mesura que aquests subjectes s'involucren en l'activitat social de producció, representació i reproducció, contribueixen inconscientment a la creació de contextos que poden excedir els límits materials i conceptuals del veïnat. Relacions d'afinitat per matrimoni, relacions comercials, de pesca, de cacera, de guerra i aliança... signifiquen un potencial per l'establiment de nous contextos:

En la mesura que els subjectes locals segueixen la tasca contínua de reproduir el seu veïnat, les contingències de la història, l'ambient, i la imaginació contenen el potencial per a la producció de nous contextos (materials, socials, i imaginaris). D'aquesta manera, a través dels capricis de l'acció social per part dels subjectes locals, el veïnat com a context produeix el context de veïnats (...) Així és com els subjectes de la història esdevenen subjectes històrics (APPADURAI 1996:185)

Les relacions socials i el moviment dels subjectes delimiten espais locals, que esdevenen el context de producció de subjectes locals. Les relacions entre els membres i els rituals col·lectius reproduïen i produeixen la identitat local i fins el col·lectiu local com a quelcom existent. Quan aquests subjectes mantenen relacions d'afinitat, comercials o d'altres tipus, fora dels límits materials i conceptuals de l'àmbit local, es pot generar un nou context més ampli per al subjecte. Per aquestes mateixes relacions, i per efectes d'elements externs, el context local no està aïllat. Esdeveniments d'un context general, macro, tenen ressò en indrets locals, micro, en estructures de sentiment profundament localitzades. Converses casuals, lectures de premsa, comentaris sobre les notícies, interpretacions d'aquells esdeveniments es troben en la vida quotidiana dels subjectes locals. Es conforma, així, una imaginació local d'esdeveniments que es donen en el nivell regional, nacional i global, i es construeix discursivament i en les pràctiques, un context no local. Realitat local i realitat global es troben en la

comunicació entre els subjectes concrets, o amb els mitjans de comunicació, emissors d'informació (APPADURAI 1996:153;184).

La interacció social, concretada en els vincles i els espais de sociabilitat, esdevindria l'escenari privilegiat perquè tot individu pogués, en primer lloc, identificar-se col·lectivament (amb la definició d'un sentit de localitat i un sentit de context ampli), en segon lloc, veure obertes vies de participació i d'acció social (fonamentalment col·lectiva, orientada pel sentit de localitat i/o de context) i, en tercer lloc, accedir a recursos materials i simbòlics i generar-ne de nous (béns i serveis, poder...). D'aquesta forma els individus esdevenen subjectes locals, poden esdevenir actors socials, i es veuen capacitats per interpretar la seva experiència quotidiana. Es tracta, en definitiva, de l'organització social del sentit i de la identificació col·lectiva, que es veu influenciada per paisatges globals (moviment de persones, d'idees, de tecnologia, de capital i d'informació) en què juguen grans organitzacions com els Estats, les multinacionals i altres organismes supranacionals. Una organització que passa per la interacció social.

La posició d'Appadurai és interessant, però dóna poca o nul·la importància a la situació dels individus en els processos de producció, al poder de l'Estat nació (poder per influir en la definició de les situacions d'interacció legals o il·legals, o en els símbols compartits, per exemple), i als esquemes culturals que constreixen les pràctiques. Tots tres elements estan marcats per l'època viscuda, en el cas de l'actual, caracteritzada per l'adaptació a què es veu forçat l'Estat nació modern (que alguns autors com el mateix Arjun Appadurai o com Manuel Castells identifiquen com a crisi) i l'impacte de les tecnologies de la informació. Com veurem en els dos darrers capítols d'aquesta tesi, són elements que col·laboren activament en la difusió d'imatges tipificadores de la realitat.

Pel que fa a la sociabilitat i a la interacció social, crec que el que s'ha exposat fins aquí justifica per què cal tenir-les en compte en un estudi sobre les fronteres culturals i identificació nacional. En aquest capítol només em resta recapitular, per

---

sintetitzar en un parell de punts, els plantejaments teòrics des dels quals he analitzat la realitat cerdana. Abans, però, condensaré en un seguit de punts, els arguments principals d'aquest apartat 2.3.

1) En l'estudi de la identitat col·lectiva no interessen tant uns elements objectius, com el sentiment de compartir-los, que tenen uns determinats subjectes. Tant la tria d'elements com aquest sentiment són reproduïts i en part construïts en la interacció social, però sota els constreyniments del que Bourdieu anomena *habitus* (esquemes de percepció i apreciació compartits, que permeten un món amb sentit comú), i que té a veure tant amb la interacció mateixa com amb el pes d'institucions amb poder per influir en la composició dels esquemes.

2) La identitat es manifesta especialment amb el contacte amb l'alteritat. La interacció social ofereix oportunitats per aquest contacte, i per a la definició dels actors i la reproducció de les definicions mateixes, i és l'espai a on es fa notar l'experiència subjectiva de la diferència.

3) La identitat es construeix en un exercici de cerca de continuïtat, per sobre els canvis i discontinuïtats, i en bona mesura la seva investigació antropològica consisteix en la busca dels àmbits a on es dona aquella cerca, dels espais a on s'afirma aquella continuïtat, i de la forma en què s'efectua tot plegat. Un coneixement del context històric i una perspectiva diacrònica permeten que es pugui parlar, precisament, de discontinuïtats, i són congruents amb la naturalesa històrica de les identitats col·lectives.

4) En el cas de la identitat nacional és fonamental una forta institucionalització que faciliti la creença en l'existència del col·lectiu i en la seva necessària projecció o consolidació en un poder central (l'Estat o quelcom semblant). La institució escolar és una de les plataformes principals d'aquest procés de nacionalització. Es pot parlar de construcció d'identitat quan s'analitza algun dels dispositius que hi contribueixen (en el cas de l'escola, el dispositiu nacionalista). Una anàlisi que

només se centri en la interacció social entre subjectes, més que en el procés sencer de construcció, s'està fixant en la reproducció de la identitat i en una de les formes de socialització que té a veure amb la seva construcció. La consideració del paper de les institucions i els dispositius estatals introdueix el factor del poder, la dominació i la legitimitat, en relació al nacionalisme.

5) En l'estudi de la identitat col·lectiva es pot distingir un moment de reproducció d'aquesta identitat que es manifestaria, en un nivell micro, en les relacions entre subjectes i la participació en grups concrets. Un segon nivell (nivell macro) el confegeixen els *habitus*, vinculats a algun Estat nació, al model d'Estat nació modern (i a una nacionalització), i als processos d'urbanització i, més general, de globalització.

6) L'estudi de la sociabilitat i de la interacció social en una zona fronterera es justifica pel seu paper en la reproducció i construcció d'identitats col·lectives i també en la seva naturalesa d'escenari potencial de relacions transfrontereres. És una forma d'aproximació empírica a l'experiència concreta i de defugir les abstraccions en què fàcilment es pot caure quan s'estudia una zona fronterera.

7) La sociabilitat és l'espai de relació entre subjectes, ubicat entre el nucli familiar i el nivell més ampli de la instància política. Pot ser formal (amb regularitat quan a espais i temps de trobada, amb estatuts o altres elements formalitzats i amb una projecció social) o informal (que es manifesta de forma aparentment caòtica i desestructurada), i pot representar un contrapunt horitzontal a les relacions verticals que tenen a veure amb la distribució del poder. Aquesta propietat sovint és possible a través de la confiança. En el cas de la zona fronterera, la sociabilitat esdevé una via per articular la superació de la frontera territorial, i al mateix temps permet traçar i/o mantenir una frontera cultural que no necessàriament coincideix amb la línia política. Les formes de sociabilitat són escenari d'interacció i, per tant, de reproducció d'identitats col·lectives. Això es tradueix en els

---

discursos i les actituds que mantenen entre ells els subjectes. D'altra banda, l'experiència de comunitat s'interioritza a través de les relacions.

8) Les situacions concretes de contacte i interacció s'han d'analitzar conjuntament amb processos generals que les emmarquen i les han emmarcat i, en general, el context socioeconòmic i polític en què es desenvolupen, i els processos que caracteritzen i han caracteritzat aquest context i els seus antecedents.

9) Les relacions socials que els subjectes mantenen entre ells constitueixen bona part del seu espai o entorn social, en el qual els subjectes tenen una major o menor autonomia per actuar (oportunitat estructural) i una més o menys gran possibilitat d'establir i mantenir contacte amb uns altres subjectes (oportunitat d'encontre). En una zona fronterera, l'existència de la divisòria no determina aquestes oportunitats, perquè depenen més aviat de les relacions quotidianes, de les xarxes socials, que no necessàriament s'ajusten a la delimitació del territori estatal.

10) El concepte de xarxa social té a veure amb el de rol social. En societats rurals les xarxes socials s'entrecreuen molt, i això es correspon amb el fet que els individus poden desenvolupar diversos rols a la vegada. En aquestes societats, l'experiència de comunitat està molt lligada a les relacions de parentiu, veïnatge i religió. Famílies i veïns controlen als subjectes. En àmbits urbans, en canvi, la xarxa social assumeix el control sobre els individus. En el cas de les zones frontereres, les xarxes socials permeten considerar l'existència de tota una organització social transfronterera.

11) Els subjectes interactuen i es mouen per un espai social, entès com a àmbit estructurat a partir de distàncies i proximitats entre subjectes, en base a l'acumulació de capital material, simbòlic o cultural. Es reconeix en les relacions entre individus i en un cert estil de vida.

12) Les relacions de sociabilitat i, més específicament, les xarxes socials, poden permetre mantenir o ampliar un poder, poden servir com a recurs en cas de risc

(també, doncs, per sobreviure en determinades circumstàncies). En nuclis urbanitzats, els vincles d'amistat, veïnatge, parentiu o paisanatge, o els que s'estableixen a través de la coneixença feta en altres àmbits (treball, associacions...) constitueixen una xarxa que pot servir els individus per: a) mantenir o millorar una posició i/o per tenir certa imatge pública, prestigi i liderat; b) com a recurs activat quan necessiten un recolzament i ajut afectiu o material o afectiu; c) un suport i reconeixement, en el si d'un nucli col·lectiu amb una visió del món compartida, que pot menar a la formalització de col·lectius i/o a la mobilització col·lectiva; d) contrarestar horitzontalment i informal el poder i efectes d'estructures formalitzades i jerarquitzades.

13) Hem vist, a partir dels suggeriments d'Arjun Appadurai, que els espais locals poden ser delimitats i els subjectes locals, produïts, a través de les relacions socials i el moviment dels subjectes. Els rituals col·lectius i les relacions entre persones produeixen i reproduïxen l'existència d'identitats locals. Quan les relacions van més enllà dels límits materials i conceptuals de l'àmbit local, poden generar un context més ampli per al subjecte. El context local no està aïllat, sinó que hi tenen ressò esdeveniments d'un context més general, la qual cosa es manifesta a nivell micro, en forma de sentiments, i es materialitza en converses, lectures de premsa, comentaris sobre les notícies, i, en general, en interpretacions que quotidianament es donen, d'aquells esdeveniments. Així és com es realitza la construcció d'un context no local en el discurs i en les pràctiques i com s'imaginen localment esdeveniments d'un context més ampli. Els contextos local i global es troben en la comunicació entre persones o amb els *mass media*.

14) La interacció social i els vincles i els espais de sociabilitat esdevenen escenari privilegiat d'identificació col·lectiva (local i no local). A partir d'elles s'obren vies de participació local i acció social col·lectiva i orientada envers un sentit de localitat o un sentit de context més ampli i, a més, permeten accedir a recursos simbòlics i materials i generar-ne de nous (béns i serveis, poder...). És així com els

---

subjectes poden esdevenir subjectes locals i actors socials i com organitzen socialment el sentit de la seva vida quotidiana i de les seves identifications col·lectives, influenciats per la seva situació en els processos de producció, pel poder de l'Estat nació (decisiu en la definició dels símbols compartits i dels marges d'allò legal o il·legal), pel paper d'organismes supranacionals i pels esquemes culturals que constreixen les pràctiques. Actualment tot això es dona en una situació d'adaptació de l'Estat nació a la globalització, una adaptació que alguns autors han definit com de declivi.

2.4. Per a un estudi de la reproducció de les identitats nacionals en una zona fronterera: dels processos a les situacions

L'objecte d'anàlisi d'aquesta tesi és la reproducció d'identitats col·lectives nacionals en una zona fronterera (i el consegüent traçat de límits o fronteres simbòliques), i el pes que hi pugui tenir la proximitat de la frontera internacional (territorial), i m'hi he aproximat sobretot en l'observació de la interacció, els discursos i els rituals i expressions simbòliques col·lectives per part de la població local de la Cerdanya, i en l'anàlisi de les seves experiències quotidianes i també d'elements relacionats amb el control fronterer i el desplegament de símbols.

Com he anunciat més amunt, partiré de dos nivells. En el pla més micro, em fixaré en la interacció i la participació social dels individus en col·lectius concrets. M'interessaran una multiplicitat d'elements: la percepció que els subjectes tenen de les persones que els envolten, la seva caracterització estereotipada, l'ús d'elements diacrítics per parlar sobre un mateix i sobre els altres, i, en general, tot el que tingui a veure amb l'organització de la interacció social d'acord amb posicions nacionals. La sociabilitat també serà interessant, entenent-la com deia més amunt, com a recurs i com a espai d'acció i contacte.

Els vincles i els espais de sociabilitat tindran en l'anàlisi un paper significatiu per una altra raó. En la línia de Gellner (1988), considero el nacionalisme com un fenomen lligat a la societat moderna i a l'Estat burocràtic centralitzat com a

organisme de govern, i l'educació nacional em sembla el principal mecanisme per a la seva construcció i reproducció simbòlica. Aquesta mena d'ensinistrament de ciutadans nacionals i treballadors fidels, que ell anomenà "exosocialització", és la clau de la vinculació entre estat i cultura (GELLNER 1988:57) i també de la identificació d'Estat i nació, i cultura i nació. Tot i això la socialització té més vessants, i particularment la interacció social i les relacions de sociabilitat en formen part destacada, junt amb altres elements com els rituals en què es veneren símbols considerats nacionals. És per això que em sembla fonamental considerar el seu paper en la reproducció del nacionalisme (d'Estat i perifèric) a la Cerdanya, com a zona fronterera. I això entenent-lo no exclusivament com la consciència de formar part d'una nació que vol tenir o que té un govern estatal, sinó també com a element d'exhibició de vegades inconscient, de la creença en l'existència de la nació mateixa.

Finalment, tindrè en compte la importància dels processos de producció, en el sentit de considerar el paper de les formes d'explotació dels recursos, de les relacions de producció i, en general, de l'organització social de l'accés a aquests recursos, i d'aquelles relacions. Per tant, també m'interessarà en part la reproducció social.

Reconec que en aquest primer nivell la proposta és molt ambiciosa. He d'advertir que no tots els elements tindran el mateix tractament. L'eix analític principal el constitueixen la reproducció de les identitats nacionals en la interacció i els rituals, el paper de la sociabilitat, i l'impacte que hi ha tingut la presència de la frontera internacional. Els elements que inclouré en la reflexió hi seran incorporats perquè sense ells no es pot entendre l'anàlisi. Una cosa semblant passa amb el segon nivell, el macro. El configuren els *habitus*, i especialment tot allò relacionat amb l'impacte de l'Estat nació modern sobre la visió i les pràctiques de la gent de la Cerdanya, i, en general, de tres processos fonamentals: nacionalització, urbanització i globalització.

Aquest segon nivell més ampli contribuirà a sortir de l'encasellament en la unitat d'anàlisi de la comunitat i la comarca, per anar al nivell més ampli de l'Estat i de les tendències globalitzadores. En relació a l'anàlisi d'un cas de nacionalisme no d'Estat, és imprescindible tenir en consideració el paper d'alguna institucionalització centralitzadora estatal, la qual en bona mesura es basa en la cerca de legitimitat. La necessitat inherent a aquesta cerca (la de veure's justificat com a únic detentador de poder, com a autèntic baluard de la justícia, la cultura i la identitat) assegura l'existència d'un espai de producció i reproducció d'identitat nacional per part d'entitats que, al seu temps, miren de dotar-se també de legitimitat, però que es veuen deslegitimades per part de l'Estat (BALLESTER 1997:43-44). Per això l'existència de l'Estat central és una premissa perquè que hi hagi una identificació nacional perifèrica, definida com a tal a dins d'un determinat territori.

En aquest sentit, el model d'Estat modern (identificat com a Estat nació, per si no es recorda la pretesa sinonímia dels dos termes) constitueix ell mateix la plataforma ideal per al nacionalisme, per la seva condició de modern, lligada, entre altres coses, a la propugnació de la identificació entre fronteres polítiques i fronteres culturals, a què tan encertadament va donar importància Gellner (1988). Com apunta Castells, el nacionalisme en molt casos pren un caràcter marcadament cultural, més que polític, i la seva orientació és defensiva i reactiva (CASTELLS 1998b:53).

No es contradiu el plantejament de Castells si s'afirma que el discurs nacionalista és un fenomen modern, lligat a un model encara vigent, en què l'Estat o una entitat similar és vista com la millor eina política per organitzar la consecució de l'afirmació i defensa clara i explícita d'una especificitat nacional i la imposició d'una pròpia cultura, com a cultura desenvolupada. Potser com afirma Castells (1998b) l'Estat modern estigui en declivi, però no ha desaparegut ni deixa de ser important com a referent.

Certament hi ha nacionalismes que no són d'Estat, però poden tenir un projecte polític estatal, o xocar en algun moment amb una definició nacional de la realitat efectuada des d'un Estat determinat. A voltes s'ubiquen en un poder quasi-estatal, com en el cas del Principat de Catalunya en el context de l'actual estat espanyol, però no per això deixen d'actuar com si ho fessin des d'un Estat nació legitimat. D'altra banda, la referència a una necessitat d'avançar en l'autogovern és un element recurrent del discurs polític del nacionalisme catalanista. I encara a més de tot això hi ha les adscripcions en termes nacionals i el desplegament quotidià de símbols, discursos i llenguatge en termes nacionals. Per tant, cal plantejar-se la necessitat d'analitzar l'Estat com a realitat (o millor, els Estats) i model, i el pes del seu poder en els constreyniments de la vida quotidiana, en una zona fronterera.

Pel que fa la urbanització, és un procés vinculat a la interconnexió entre diferents indrets d'un territori concret, en interdependència. En el cas de Cerdanya, i des del punt de vista del lloc concret, això es pot llegir en el context d'un procés de relativa pèrdua d'autonomia, d'influència de dinàmiques inclusives que comporta, entre altres coses, canvis en la població i en els estils de vida. En el cas cerdà, té molt a veure amb el procés de terciarització i el canvi en el paper de les activitats agropecuàries.

Finalment, hi ha la globalització, constituïda per la dinàmica de fluxos múltiples en què actualment es veuen immerses d'una o altra manera les societats humanes (APPADURAI 1996), i que constitueix una internacionalització de l'economia, la tecnologia, les finances, les comunicacions i la producció cultural, en el que seria un pas més en la implantació del capitalisme com a sistema (COMAS D'ARGEMIR 1998:7). Un dels elements en què es recolza aquest procés és la revolució en el nivell de les tecnologies de la comunicació, i sobretot, d'internet, que facilita, precisament, la fluïdesa i el moviment d'informació i que modifica la noció d'espai (CASTELLS 1998). La incorporació d'aquestes noves tecnologies com element a analitzar és interessant en la reflexió sobre el futur de la identificació nacional i col·lectiva. Els contactes que genera poden ser nous, però

---

parteixen de realitats conegudes, de materials vells. En qualsevol cas, no sabem el que aquesta font d'innovació ens pot procurar.

Inicialment, aquesta investigació no va incorporar cap reflexió sobre aquest element, perquè senzillament no va aparèixer de forma significativa en la primera etapa etnogràfica. Però les darreres estades de camp m'han fet topar directament amb la realitat d'internet. De seguida em va semblar imprescindible introduir en aquesta tesi una reflexió sobre l'impacte de les noves tecnologies, i la seva relació amb la sociabilitat, les fronteres, la identitat col·lectiva i la cultura (i particularment nacionals). És per això que aquesta qüestió ocuparà un lloc en la tercera part de la tesi, encara que de forma puntual, quan analitzi particularment alguns casos de sociabilitat informal.

Tant els elements del nivell micro com els del nivell macro són indestriables de la realitat analitzada, i aniran apareixent seguint el fil dels arguments, en el capítol següent (de contextualització) i en els posteriors (d'exposició i anàlisi de materials etnogràfics). En general miraré de fer una aproximació processual i situacional, entenent els dos termes com els defineix Pujadas, en tant que enfocaments analítics complementaris. L'enfocament situacional investiga les relacions entre grups i la delimitació "ara" i "aquí" de les fronteres ètniques i de diversos tipus, i és un nivell comprensiu. En canvi, l'aproximament processual va en una línia més diacrònica, explicativa i de reconstrucció en el temps de processos d'ocupació del territori, colonització, mestissatge, subordinació entre grups... (PUJADAS 1993:19).

En la línia situacional seran analitzades interacció social, sociabilitat, símbols i rituals, en relació a les fronteres culturals i polítiques. Elements com el lleure juvenil, les festes, els símbols nacionals, el control de la frontera, els contactes transfronterers, els estereotips i la percepció d'elements com l'economia o la cultura nacional, serviran per una comprensió de la realitat de la zona fronterera, que no oblidarà tampoc els contextos d'urbanització i de globalització. El capítol compost per aquesta reflexió situacional, comptarà també amb la presentació de diversos casos de subjectes classificats segons una major o menor propensió a

creuar la frontera territorial, que ajudaran a comprendre la complexitat del cas. Però abans d'aquest desplegament analític i descriptiu, sobre processos i situacions, resta encara la síntesi de plantejaments teòrics que resulten de tota la reflexió duta a terme fins aquí.

2.5. Una proposta específica per a l'anàlisi de la zona fronterera cerdana

La meua posició sobre l'anàlisi de les zones frontereres d'entrada l'he indicat ja d'alguna manera amb la selecció de textos que he citat en aquest capítol, però és clar que cal explicitar-la. I no només això, sinó que és necessari formular expressament quina és la meua tesi. Exposaré en el contingut d'aquest apartat, la meua proposta teòrica bàsica, a partir de quatre aspectes, i finalitzaré el capítol amb l'enunciació de la tesi.

a) Conceptes de frontera

En primer lloc, no m'interessa la concepció lineal de la frontera ni la seva naturalesa estudiada des d'un sol punt de vista, com podria ser el dels Estat nació, les seves polítiques i la seva expansió. Aquesta és una tesi sobre una zona fronterera, una *borderland*, i, de fet, sobre zones frontereres en plural (*borderlands*), ja que es tracta de presentar una diversitat de fronteres. Ara bé, la unitat d'anàlisi està marcada per la presència d'una frontera internacional, i en aquest sentit generalment em referiré a "zona de frontera".

En segon lloc, seguint les aportacions fetes per autors com Victor Turner i Mary Douglas, o Fredrik Barth i Anthony Cohen, crec que cal fixar-se molt més en els límits simbòlics que no pas en els territorials, però, en el cas que ens ocupa, vull fer-ho més específicament en aquells que es relacionen amb les identitats nacionals i els Estats nació, i que estan ideològicament lligats a una frontera territorial. Uns límits que no sempre han estat enfocats per l'antropologia. Tampoc

---

m'interessin els límits en abstracte, sinó vinculats a la relació entre els subjectes i la seva visió del món, que poden superar en molts sentits el pretès mur de la frontera estatal, encara que no necessàriament sempre ho facin. Per tant, fronteres culturals (lligades a la lògica dels subjectes) i fronteres político-administratives (vinculades a la lògica de l'Estat nació) no tenen per què coincidir.

En aquest treball faré referència a diversos tipus de fronteres, segons quin sigui l'èmfasi analític: fronteres culturals, relatives a la lògica que articula el món social, des del punt de vista dels subjectes, i que inclou la diferenciació de col·lectius humans; fronteres quotidianes: emfasitzant el caràcter de constant actualització de les fronteres culturals en el contacte entre subjectes; fronteres nacionals o polítiques, límits que diferencien col·lectius nacionals, que poden tenir una representació territorial i que estan arrelats en un nacionalisme que voldria que coincidissin amb les fronteres culturals (coincidència que es pot fer efectiva, almenys en alguns casos).

b) L'Experiència de frontera (significat i pràctiques)

Els habitants de les zones de frontera poden compartir l'experiència de rebre influències estrangeres, la situació perifèrica del territori que habiten i una continuïtat cultural, econòmica i social transfronterera, que pot estar reforçada en l'existència mateixa d'una divisòria, amb els corol·laris corresponents (definició de dues esferes econòmiques i polítiques diferenciades) o que pot tenir alguna base ètnica prèvia a la instauració de la divisòria. Tot això constitueix una experiència de frontera que els subjectes poden o no tenir amb més o menys intensitat. Aquesta experiència de frontera es defineix pels elements enumerats, però inclou sobretot dos fets fonamentals: les pràctiques dels subjectes i el significat que té per a ells la divisòria, que de retruc està lligat a la relació que mantenen amb aquelles persones que habiten a l'altra banda, i a la seva pròpia socialització.

La frontera territorial es pot simbolitzar de manera que tot allò que hi hagi “a l'altra banda” s'investeixi d'un particular significat. Per exemple, pot ser origen potencial de perill i contaminació. El límit mateix, la línia, pot tenir un sentit en el seu creuament, envers un alliberament o un benefici, però a través d'una situació liminal, que pot provocar por, i que esdevé tota una mena de pas ritual (el control de pas en seria un exemple). Ara bé, aquest fet va íntimament lligat a la major o menor experiència dels subjectes.

Per sobre la línia de demarcació internacional es donen tràfics que poden ser qualificats d'il·legals o de legals per part de l'Estat i/o dels subjectes, però també poden existir formes de paral·legalitat, caracteritzades per la redefinició del control fronterer per part dels subjectes involucrats. En aquest sentit, el significat de la frontera territorial entre dos Estats no és unívoc, sinó que es pot redefinir, fins a cert punt, a través de relacions socials i pràctiques alternatives que poden incorporar, en un altre pla, el vocabulari i regles de la vigilància i la legalitat. Les fronteres poden distingir dos sistemes socials, culturals, econòmics i polítics, però tots ells poden ser interpretats pels habitants de les zones frontereres. El que aparentment és una barrera impermeable es pot convertir en un corredor gràcies al coneixement i a les pràctiques locals, però aquest corredor no sempre es traspasa oblidant absolutament el control del pas, sinó moltes vegades apropiant-se simbòlicament de la forma i llenguatge en què es dóna aquest control.

El fet que la frontera sigui internacional permet nacionalitzar el propi interès amb la reivindicació de la pròpia nacionalitat, que implicaria el reclam d'uns drets per part dels reivindicadors o del compliment d'unes obligacions i accions per part de l'Estat. Però, a més, també es pot donar una autoadscripció identitària primordial, una definició de fronteres simbòliques de caràcter nacional, no només des del poder Estatal, sinó també arrel de les pràctiques i discursos dels habitants de la zona fronterera. Es pot concebre “l'altre” com a membre d'una altra nació. En la interacció social apareixen aleshores distincions nacionals a través, per exemple, de la utilització d'estereotips. El desplegament de símbols i rituals pot evidenciar

---

també aquest traçat de límits simbòlics. En aquest sentit, des del context local es poden reproduir fronteres nacionals i culturals, que coincidiran o no amb les d'Estats nació. La definició d'aquestes fronteres pot ser coherent amb una determinada concepció del territori, anomenat i percebut de maneres diferents, en un exercici de multivocalitat capaç d'evidenciar l'existència de poders i d'adscripcions subjectives diferents.

c) Factors que condicionen l'experiència de frontera

Tant les pràctiques com les visions estan condicionades per uns *habitus*, esquemes de percepció i de pràctiques i interpretació d'aquestes mateixes pràctiques, elaborats a partir d'una multiplicitat de factors que tenen un impacte en la interiorització de fronteres, l'establiment i reproducció de fronteres culturals.

Com a primer gran factor, hi ha l'acció múltiple de l'Estat nació, a través dels seus dispositius de control (fronterer i policial), redistribució (social o de benestar) i nacionalista (que actua fonamentalment a través de la institució escolar, però també en la legislació i els *mass media*, p.ex.). Els diversos dispositius intervenen de forma creuada en la definició dels *habitus* i contribueixen de manera fonamental a la diferenciació de situacions a una i altra banda de la frontera. És particularment important el paper de la institució escolar, que contribueix a la socialització dels individus en l'Estat nació, i en la reproducció de la seva l'existència. La identificació entre els dos elements del binomi (Estat i nació) resulta de l'aplicació del dispositiu nacionalista a través sobretot de l'escolarització. La creació d'infraestructures viàries i transports també té un paper a través de la major facilitat d'inclusió en un context territorial estatal i en un radi d'influència marcat per la proximitat de centres urbans i la mobilitat de poblacions (migrants, treballadors, turistes...). Aquest procés de contextualització territorial està lligat a un segon factor important, que seria la urbanització, marcada per la transformació d'estils de vida, i la connexió entre nuclis poblats en un teixit urbà més o menys ampli.

La zona fronterera es troba inserida en unes relacions entre centre i perifèria a dins de dos territoris estatals diferents i cal tenir en compte la possibilitat que hi hagi un grup ètnic dividit per l'establiment de la frontera. Aquesta inserció i etnicitat constitueixen un tercer i quart factors, respectivament. Amb tot, no es tracta que hi hagi una entitat col·lectiva abstracta, d'existència atemporal i actualment transfronterera. Més enllà de la identificació local i comarcal, es donen diferents definicions del que es pot haver enunciat com a etnicitat transfronterera, i la dinàmica política de relacions centre-perifèria incorpora d'una manera o altra l'existència de discursos identitaris (nacionals o regionals) alternatius al de l'Estat nació central. En la mesura que s'ha nacionalitzat part del llenguatge d'adscripció col·lectiva, es pot parlar d'identitats nacionals contraposades, que es vincularan a una concepció del territori, i que marcaran límits simbòlics entre subjectes.

En un altre nivell, el procés d'unificació europea és un exemple de dinàmica marcada pel desenvolupament del capitalisme global, que en el nivell local ha comportat la desaparició d'algunes funcions de les fronteres sense una redefinició profunda dels límits nacionals i de les fronteres culturals. Aquest desenvolupament forma part substancial de la globalització, cinquè factor a tenir en compte, i que en el nivell local es manifesta amb l'enfortiment de les adhesions i discursos identitaris particularistes, que sovint usen un llenguatge nacionalista, i que poden basar-se l'existència de la frontera internacional. La globalització també es veu contestada pels Estats nació, amb els seus intents de reforçar llur poder, i a les zones de frontera té el corol·lari precisament de l'enfortiment de posicions, discursos i representacions nacionalistes.

Un sisè factor condicionant de l'experiència de frontera és l'estructural, vinculat al predomini d'uns processos de producció o d'uns altres. L'existència d'elements de continuïtat cultural i lingüística per sobre la frontera no és independent d'una determinada forma d'explotació dels recursos, ni de la posició social dels subjectes, en relació a la seva ubicació en els processos de producció. Així, hi ha un factor estructural que pot implicar una continuïtat transfronterera o, per

---

contra, una competència, una orientació més o menys gran envers l'interior dels territoris estatals, a cada banda de la divisòria, o que inclogui una tendència centrífuga, en la zona fronterera mateixa. Això té una traducció en l'organització social, en una orientació més o menys gran envers determinades instàncies col·lectives (casa o família, municipi, comarca, vall...).

d) Situacions i subjectes nacionals i transnacionals (o no fronterers i transfronterers)

D'acord amb el pes dels factors enumerats, l'experiència de frontera pot ser diferent en cada cas individual o en situacions diferents. Aleshores es pot parlar de dos pols d'un *continuum* en què es poden situar subjectes i situacions: pol nacional i pol transnacional. El primer implica el fet de trobar-se al marge de l'experiència de frontera (del contacte transfronterer) i el transnacional en representa la manifestació plena (el contacte i moviment transfronterer en múltiples nivells).

e) Per què tenir en compte la sociabilitat i la interacció social

Partint de la posició que he exposat, la interacció social i la sociabilitat prenen un paper rellevant, com a espais de reproducció de fronteres culturals. Sociabilitat i interacció social aglutinen les diferents formes d'organització i execució del contacte interpersonal i de les relacions socials, i es poden manifestar de forma transfronterera. És per això que he dedicat dos apartats d'aquest capítol teòric a la reproducció de les identitats col·lectives (i fonamentalment nacionals) i que hi tenen un lloc destacat la sociabilitat i la interacció social.

f) Com queda l'enunciat de la tesi

Des de principis de segle XX, fins al segle XXI, la Cerdanya ha experimentat una transformació espectacular. En una seqüenciació diferent, però de forma clara, l'abandonament de l'agroramaderia tradicional, la terciarització, la urbanització i la nacionalització (a través, principalment, de la institució escolar), han afavorit a

una i altra banda de la frontera, que l'existència de la frontera franco-espanyola sigui percebuda com a quelcom ineludible, i que la frontera territorial hagi esdevingut també cultural. Les pràctiques, discursos i interaccions dels habitants de la comarca s'han omplert de llenguatge nacional i d'una lectura nacional de la realitat. Fins i tot en el cas dels subjectes més transnacionals, es té present l'existència de la frontera com a recurs i element inqüestionable. I això, malgrat que en determinades circumstàncies la frontera sembla no existir.

Els darrers anys, l'enfortiment d'un tercer nacionalisme (el català), ha comportat noves diferenciacions i ha servit per a veure la superposició de límits. Hi ha persones amb voluntat de superar la frontera, elements culturals compartits, pràctiques que es basen en el creuament constant de la divisòria. Però res d'això la nega. Tot el contrari. La definició de l'ordre de la realitat, actualment, passa per la divisòria. Així, sense la frontera territorial hi hauria més un buit que separaria els cerdans que la desintegració d'una distància. Crec que el procés d'Unificació europea potencia precisament aquest buit. La transformació socioeconòmica de la comarca des de principis del segle XX hi té molt a veure, ja que s'ha abandonat una continuïtat estructural i una dinàmica que eren transfrontereres, i s'han assentat les bases perquè, tot i que no sempre es percebi clarament la frontera territorial, es tingui molt clar que existeix una frontera entre dues esferes diferents.

La meva tesi bàsica és que la interacció social i la sociabilitat, donades en aquest context, s'organitzen al voltant de la frontera territorial, i en reproduïxen l'existència en termes culturals, simbòlics, tot i les circumstàncies i casos que puguin evidenciar continuïtats d'algun tipus. La socialització secundària és un espai central en aquesta reproducció, amb l'organització de contactes, comunicació i conformació d'un univers simbòlic compartit, els continguts del qual es configuren d'acord amb el context estructural (relacions de poder i dominació, mercat i processos de producció). L'existència de la frontera internacional té corol·laris simbòlics a partir de les relacions socials que, al mateix temps, la superen i la incorporen com a recurs.